

LEXICO NIN MGA TATARAMON NA GINAGAMIT SA BIBLIA ASIN LITURGIA

I BIKOL – BIKOL

A

alagaag (*mag-alagaag*),¹ dangadang (*magdangadang*),
mag-aboton, paráni (*naghaharani na*), maabot na.

alinanaw,² itom na pabilog na bukasán sa tahaw kan
iris kan mata; iyo ini an kabtang kan mata na
nagsusukol (*nagbabàgo kan sukol*) kan liwanag na
naglalaog sa mata; pupil (*apple*) of the eye (Ing.).

alipuros,³ makusogon na hangin na nagtataririk kun
bagyo o raot na panahon; ipo-ipo (Tag.).

almena,⁴ gapong pansanggâ.

angba (*nag-*),⁵ magkugos an kamot sa líog nin kaolay
(nin kapwa) na kaatubang o kataed.

anirâ,⁶ harong nin lukot o putyokan, kun saen makukua
an mahamis asin mapulot na dugos (*tangguli*).

antinomio,⁷ pula o nagpupula-pulang may salak/halò na
pagka-kayumanggi an color na microcrystallino na
ginagamit na alahas.

apa,⁸ mga ohot na alang (atá halimbawa nin paroy) na
nakasuhay sa pisog pakatapos na ginikon kaya madali
man na suloon; alpog (*pulvis* sa Vulgata).

apad,⁹ alang (daing-pakinabang) na daga (tigang, Tag.),
mayong nagtutubong tanom; matagas na daga kaya dai
naglalaboy arog baga kan madrigal, dai tinutuboan nin
tinanom; *apad*, mahiwas asin pantay na daga na doot
sana an nagtutubo na mayo ni anong kakahoyan;
matagas na daga kaya dai naglalaboy arog baga kan
madrigal, dai tinutuboan nin tinanom..

atbong,¹⁰ dakulang labot o kalot sa dagâ.

atrio,¹¹ (dakulang) espacio sa ipag-ilaog nin edificio o
harong.

B

bága (Sor.), boot sabihon sa Matnog (Sorsogon) color
na pulá; sa Bicol Naga, *dangdang* ta nasulò.

balakid,¹² sagana, dagyâ, matináo.

¹ וַיְהִי way-hí (Heb.); *advenio, advenire* (Vul.), *advenerat* sa Ex 14,24.

² כַּאֲשֶׁן kə-ʾi-šō-wn (Heb.); *pupilla, -ae* (Vul.), *pupillam* sa Sal 16,8; cf. Antifona sa Paglaog, Cuaresma III-Martes.

³ בַּסְעֵרָה bas-ʾa-rah (Heb.); *turbo, turbinis* (Vul.), *turbinem* (*in caelum*) sa 2 Had 1, Enot na Babasahon (II), Miercoles, Semana XI « kan Taon ».

⁴ שִׁמְשֹׁן šim-šō-ta-yik (Heb.), *propugnacula, -ae* (Vul.), *propugnacula* sa Is 54,12. Cf. Ika-apat na Babasahon, Vigilia Pascual.

⁵ ἐπιπυρόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον, *epipesontes epi ton trachēlon* (Gk.); *procumbentes super collum* (Vul.), sa Mga Gibo 20,37; cf. Enot na Babasahon, Pascua VII – Miercoles.

⁶ צִיפִּים sū-pīm (Heb.), *favus, favi* (Vul.), *favum* sa Sal 19,11.

⁷ בַּפּוּקָּ bap-pūk (Heb.); there is no strict equivalent of this word in the Vulgate, rather *lapides* (stones) is used alone in Is 54,11.

⁸ כַּמֹּשׁ kam-mōš (Heb.); *pulvis, pulveris* (Vul.), *pulvis* sa Sal 1,4; cf. Salmo, Jueves Paka- Miercoles de Ceniza.

⁹ בְּאֶרֶץ bā-ʾā-rā-ḥāh (Heb.); *desertum, deserti* (Vul.), *deserto* sa Jer 17,6. Cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Jueves.

¹⁰ שְׂוֵהָה šū-ḥāh (Heb.); *fovea, foveae* (Vul.), *foveam* sa Jer 18,20, Enot na Babasahon, Cuaresma II-Miercoles; sa Is 35,1 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Lunes).

¹¹ *Atrium, -i* (Lat.), Prefacio II, Pascua nin Pagkabuhay-liwat.

¹² *Largitus, -a, -um* (Lat.), gikan *largire* (*magnarar*, to grant) asin katumbas kan *largitas, -atis* (Lat.), *sagana, dagyâ* kaya matináo. Hbw. *misericórdiae largitatem* in Prefacio II-Virgen Maria.

balat-tingaw,¹³ nakakasuya o nakaka-irita ta garo tingaw (saradit na tanga), mayo nin pakinabang.

balô (*magbalô*, *pagbalô*),¹⁴ maorop, maingat na magsiyasat tanganing maheling kun totoo, kun pwede, kun marahay o bako; subok (Tag.), magprobar.

bantulin (*magbantulin*),¹⁵ pangenotan na magsabi (mahiling), maghula.

barim,¹⁶ halangkaw na doot, na manipis o maniwang an dahon, nagtutubo sa tubig o sa matubig na dagâ.

basang-basang (*basang-basangon*),¹⁷ gamiton (orog na an mga banal na/sagradong bagay) na may kawâran nin paggalang.

batyag,¹⁸ abotan nin kulog na tanda nin pagpangaki dara kan paghiro nin omboy sa popônan, e.g., pagsipâ nin mga bitis ta mag-iluwason na, na iyo an dahilan kan namamatean na kulog.

*benda*¹⁹ (mag-), bugkos (tapal na tela o yamit) sa lugad.

beryl,²⁰ inukit na gapô, kristal (crystal).

bingat (ibingat),²¹ *gangan*, onat nin kamot sa pagbikyaw (sa paghamon).

buhwang (mag-),²² mag-awit na nagrorkyaw.

busog,²³ bikô na kasangkapan na ginagamit sa pagpanâ.

C

cebada,²⁴ (sinublî sa *Esp.*; ngaran na científico: *hordeum vulgare*, sa Ingles *barley*), sarong *cereal* na tipasi na kaayon sa familia nin mga doot, gamit sa kakanon arog baga kan tinapay, pambahog sa hayop, asin ginigikanan nin malta sa pagtimpla. Ini bilog na tipasi na mayaman sa hibla (fiber) asin iba pang mga nakakapakusog sa hawak.

cepo,²⁵ (sinublî sa *Esp.*), *pâlo* o *palô*, hariging kahoy, sungô; pâlo, hawak kan dakula nang kahoy (*yagis*, kun sadit pa); nagigin palô kun ginigibong harigi (cf., palô).

codo,²⁶ sarong dupâ (Ing: cubit), sukol nin labâ gikan sa abaga abot sa porô kan tahaw na moro sa kamot .

D

dagami,²⁷ (stubble) tada nin tanom na paroy, walat sa omâ (pinutolan na nin bungang paroy), pakatapos nin pag-ani.

dagkâ (*padagkâ*),²⁸ a) mang-alok, nakakaalok huli ta marahay o magayon (attractive); b) nakakataong buhay (inspiration); c) pag-alok na mapasalâ, na maggibo nin maraot, na mapasubò; pawaraon;

¹³ δυσχρηστος, duschrestos (Gk, Sept.); *inutilis*, *inutilis*, *inutile* (Vul.), *inutilis* sa Kad 2,12; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma-Viernes.

¹⁴ δοκιμάζειν, *dokimazein* (Gk.); *probo*, *probare* (Vul.), *probetis* sa Rom 12,1; cf. Ika-duwang Babasahon, Domingo XXII.

¹⁵ הִגִּידָהּ, *hig-gi-dāh* (Heb.); *praedico*, *praedicere* (Vul.), *praedixit* sa Is. 45,21 (cf. Enot na Babasahon, Adviento III-Miercoles).

¹⁶ כְּאֶמֶן, *kə-'ag-mōn* (Heb.) sa Is 58,5; cf. Enot na Babasahon, Jueves Paka-Miercoles de Ceniza.

¹⁷ הִלְלִי, *way-hal-lə-lū* (Heb.); *polluo*, *polluere* (Vul.), *polluerunt* sa Ez 36,20. Cf. Ika-pitong Babasahon, Vigilia Pascual; κοινὸν, *koinon* (Gk.) sa Mga Gibo 11,8; κοῖνου, *koinou* (Gk.), *communis* (Vul.), *comune* sa Mga Gibo 11,8-9, Enot na Babasahon, Pascua IV – Lunes.

¹⁸ הִלֵּי, *hā-lāh* (Heb.); *pario*, *parere* (Vul.), *pariebas* sa Is. 54,1 (cf. Enot na Babasahon, Adviento III-Jueves).

¹⁹ שָׂרָה, *bə-šê*. (Heb.); *curo*, *curare* (Lat.) Cf. Osea 6,1.

²⁰ הַבְּרִי, *'eq-dāh* (Heb.); *lapides sculptos* (mga inukit na mga gapô, Vul.) sa Is 54,12.

²¹ עֲשֵׂתֵינָה, *exeteinate* (Gk.); *extendo*, *extendere* (Vul.) *extenditis* sa Lk 22,53; cf. הָיִי לַחַיִּי, *way-yi-lah* (Heb.); *extendo*, *extendere* (Vul.), *extendit* sa Gen. 22,10.

²² הִיָּבֵל, *piš-hū* (Heb.); *jubilo*, *jubilare*, *jubilavi*, *jubilatus* (Vul.), *iubilate* sa Sal 98,4; cf. Salmo sa Enot na Babasahon, Pascua VI – Jueves.

²³ קַשְׁטָה, *qe-šet* (Heb.); *arcus*, *arcus* (Vul.), *arcus* sa 1 Sam 2,4 (cf. Enot na Babasahon, Adviento III-Diciembre 23).

²⁴ κριθινος/κριθινοι (nom), κριθινων (gen. pl.), *krithinōn* (Gk.); *bordiacius* (-ia, -ium) (Vul.), *panibus bordiaciis* sa Jn 6,13.

²⁵ ξύλον, *xylon* (Gk.); *lignum*, *ligni* (Vul.), *ligno* sa Mga Gibo 16,24 (cf. Pascua VI – Martes).

²⁶ Cf. Ez 47,5; Enot na Babasahon, Cuaresma IV-Martes. Sa Hebreo sinasabi sa Ez 47,5 הִלֵּי, 'e-lep, (sangribo) sana, siring man sa Vulgata sinasabi man na *mille* (sangribo).

²⁷ תֵּבֵן, *te-ben* (Heb.); *palea*, *paleae* (Vul.), *paleas* sa Is. 11,7; cf. Enot na Babasahon, Adviento I-Martes.

²⁸ *Seductio* (-onis) from *seduco*, *seducere*, *seduxi*, *seductus* (-a, -um), *seductionibus* sa Pagbâgo kan mga Panugâ sa Bonyag, Domingo kan Pascua kan Pagkabuhay-liwat; *alacri* (*alacer*, *alacris* -e), sa Colecta, Domingo III, Adviento.

paharayoon sa marhay; sinasalâ an dalan tanganing mawarâ asin mapakaraót; *d*) manligaw (Tag.), mangakit (Tag.).

dagyâ,²⁹ sagana, balakid, labi-labi; sa Ing. abundant, abundantly o copious/copiously (kaya: *kadagyaan*, *affluentia*, *abundance* o *profusion*).

dalisay,³⁰ daing/mayong-salák (puro, Esp.), mayo nin pagsagin-sagin, totoo-sa-boót, tunay na isinasaboót; tapat (Tag.).

damat,³¹ lakop asin nakakagadan na helang (plague, epidemia); salot (Tag.)

dayaday,³² danay, pirmi o parati, kanunay (Bis.).

dintel,³³ pasagi o bigà sa pamayohan nin pintoan; gililan (Tag.).

dubagi,³⁴ pagmasadit sa kapwa, o hababa o maraot na paghiling sa kapwa, pag-olog-olog.

dupil (*magdupil*),³⁵ mag-oyon, mag-iba (magka-ibahan), mag-ayon; kaya *dinupilan*: inoyonan, inibahan, inayonan.

durupilan,³⁶ kadakul-dakul na tawo (Ing., multitude).

E

²⁹ *Affluenter* (*affluentia*), sa Antifona Paka-comunion, Diciembre 21.

³⁰ εὐλκρινείας, *eilikrineias* (Gk.); Agid sa καθάρως, malinig ta daing salak na digta, cf. Mt. 5,8; *sinceritas*, *sinceritatis* (Vul.), *sinceritatis* sa 1 Cor. 5,8 (cf. Ika-duwang Babasahon, Misa Pagka-aga, Domingo kan Pascua kan Pagkabuhay-liwat).

³¹ λοιμοὶ, *loimoi* (Gk.); *pestilentia*, *ae* (Vul.), *pestilentiae* sa Lc 21,11 (Evangelio, Domingo XXXIII kan Taon C).

³² πολλάκις *pollakis* (Gk.); *frequenter* (Vul) sa Jn 18,2.

³³ ὑπερῴκη ham-maš-qō-wp̄ (Heb.); *superliminare*, *superliminaris* (Vul.) *superliminaribus* sa Ex 12,7 (cf. Enot na Babasahon, Misa Pagkahapon, Jueves Santo).

³⁴ ἐξουθενόω, *exoutheneō* (Gk.); *aspernor*, *aspernari* (Lat.); despise, scorn, disdain, hbw. sa Lk 18,9; ἐξουθενήσας *exouthenesas* (Gk.); *sperno*, *spernere* (Vul.) *sprevit* sa 23,11 (hil. Domingo nin mga Palmas).

³⁵ προσεκλήθη, *proseklithē* (Gk.); *consentio*, *consentire*, *consensi*, *consensus* (Vul.), *consensit* (...cui *consensit* virorum numerus...) sa Mga Gibo 5,36. Cf. Enot na Babasahon,

efa,³⁷ antigong sukol sa Hebreo nin mga alang (arog baga nin arina) katimbang nin sukol nin gabat.

esposo,³⁸ agom na lalaki; sa Pamibi nin Eucaristía, si San Jose inaapod na esposo ni Maria, embes na agom ni María. An *esposo* katumbas kan Latin na *sponsus* (agom na lalaki) na iyo an tataramon na gamit sa *editio typica tertia* kan *Missale Romanum*. Mantang an “agom” puedeng lalaki o babae. Kun lalaki, an katumbas kaini sa Latin iyo an *vir* (*vir*), na iyo an titulo ni San Jose na sine-celebrar tuyong Marzo 19, kaya, “*San Jose, Agom ni María*” (St. Joseph, Husband of Mary).

G

gangaw,³⁹ bingat, mag-onat sa bilog na labà (nin kamot).

gurupô (*ginurupô*),⁴⁰ paragoton an mga ngipon huli sa pagsapâ (pagkagat) na garo pig-îis-is an mga ngipon sa itaas sa mga ngipon sa ibabâ.

H

hablon,⁴¹ hinabol na yamit (tela), ginagamit na pantahob; agiw, sapot.

hadoy,⁴² magsabi o magtaram sa pagsigató, pag-alok, pagpagiromdom, o pag-unabi.

Pascua II – Viernes; Enot na Babasahon, Martes, Pascua - IV.

³⁶ בַּס־סַלֵּךְ bas-sālḵ (Heb.) sa Sal 42,5 (cf. Salmo sa Ika-duwang Babasahon, Vigilia Pascual). This does not appear in the Vulgate and neither in some English translations.

³⁷ מִדְּיָהּ wə-’ê-pāh (Heb.); *modius*, *modi(i)* (Vul.), *modiis* sa 1Sam 1,24 (cf. Enot na Babasahon, Adviento III-Diciembre 22).

³⁸ *Sponsus*, *sponsi* (Lat.) in reference to St. Joseph in the Eucharistic Prayers; differentiated from *vir*, *viri* (Lat.), lalaki na agom nin babae (husband).

³⁹ נָתַחַי way-yāš-lah (Heb.); *extendo*, *extendere* (Vul.), *extendit* in Gen. 22,10.

⁴⁰ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας, *ebrychon tous odontas* (Gk.); *strideo*, *stridere*, *stridi* (Vul.), *stridebant dentibus* sa Mga Gibo 7,54/56.

⁴¹ הַמַּסָּה wə-ham-mas-sê-kāh (Heb.); *tela*, *tela* (Vul.), *telam* sa Is 25,7; cf. Enot na Babasahon, Adviento I-Miercoles.

⁴² דִּבַּר way-yō-mer (Heb.); *dico*, *dicere* (Vul.), *dixit* sa Gen. 22,7.

hágok (*huminágok*),⁴³ naribok an pag-isip (paghona) o pagmate.

halaw (*maghalaw*),⁴⁴ magpasunod, magmundâ.

hangrab (*hangrabon*),⁴⁵ makuring magpasakit/kulog, mangulog na may hararom na lugad.

harubay,⁴⁶ magbalangibog, magpalakop, magrokyaw.

himoloan,⁴⁷ sarong kabtang nin binarangâ sa sampolo (Ing., tithe).

hipâ,⁴⁸ *paghipa*, n., patibong (Ing., snare or trap); *maghipa*,⁴⁹ v., halaton ta lolokohon, dadayaon sa paghona (Ing., to trick).

bonglonan,⁵⁰ n., *commercium* (n.), riribayan, turukalan (exchange). Literally, its equivalent in English is as the Latin sounds, *commerce* which means *trade* in goods and services or a large-scale buying and selling of goods and services. When used in liturgy, the word loses its business connotation and simply signifies an “*exchange*”. For example, the Christmas Preface III speaks of an *exchange*: the Word assumes human frailty and in *exchange* human mortality receives unending honor and is transformed into eternity. This idea is difficult to express in Bicol. The word “*pagriribayan*”, while it may also literally mean exchange, does not quite succeed in describing the mutual “*interchange*” between humanity and divinity that is spoken of in this beautiful preface. What *pagriribayan* fails to express seems to be just what another Bicol word, *bonglonan*, appears to

capture. Between a landowner and his farmers, the word *bonglonan* is used to refer to an agreement, actually an oral contract, between the landowner and a group of farmers according to which the former agrees to hire as harvesters the same people (farmers) who tilled the land and sowed in it. The payment for the sowing (*pagtarok*) could be in the form of money or a share in the harvest. The concept of *bonglonan* seems appropriate because it represents what indigenous economy (exchange) was, apart from the idea of barter in olden times. It thus appears that *commercium* could be better translated as “*bonglonan*”. Admittedly, *bonglonan* may smack of a business connotation, but so does the Latin *commercium*. In fact, in Latin, that is, according to W. Whitaker, *commercium* could mean *trade*, *traffic*, *exchange* and *commerce*, or even (of all things!) *sexual intercourse/relations* and *friendly intercourse*. The use of *bonglonan* then cannot but be metaphorical. Elsewhere in the eucharistic liturgy,⁵¹ *sacrum* (in Bicol, *banal*) precedes *commercium* as modifier, thus making the Bicol equivalent, “*banal na bonglonan*” (holy exchange), even more suitable for liturgical use.

holocausto,⁵² tinotong-na-atang (dinodolot bilang sacrificio).

bugbâ,⁵³ basak, hulog.

bulaw (*magbulaw*),⁵⁴ magbangon, padagos na maggibo nin sarong bagay sunod sa sarong bagay na nangyari na, magpoon na maggibo nin sarong bagay.

⁴³ ἐνεβριμῆσατο, enebrimēsato (Gk.); *turbo*, *turbare*, *turbavi*, *turbatus* (Vul.), *turbatus est* sa Jn 11,33, Kasaligid na Enot na Babasahon, Cuaresma Semana V.

⁴⁴ נָהַג, nō-hêg (Heb.); *mino*, *minare* (Vul.), *minabit* sa Is 11,6; cf. Enot na Babasahon, Adviento I-Martes.

⁴⁵ לָצַר, yiṭ-rōp (Heb.); *lacro*, *lacerare*, *laceravi*, *laceratus* (Vul.), *laceret* sa Sal 7,2, Salmo Responsorial, Cuaresma IV-Sabado.

⁴⁶ נִשְׁמַע, wə-hag-gi-ḏū (Heb.), sa Jer 31,10; κηρύξατε, *kēryxate* (Gk.), sa Mk 16,15; *annuntio*, *annuntiare*, *annuntiavi*, *annuntiatus* (Vul.), *annuntiate* sa Jer 31,10; Antifona sa Paglaog, Adviento II-Lunes. Kaagid sa Latin: *affere*/*adferre*, *pronuntiare*, *perferre*, *denuntiare*/*nuntiare*. Cf. Prefacio II – Adviento; Prefacio IV-Comun; Prefacio II-Maria; Prefacio-Mga Pastor.

⁴⁷ ἀποδεκατῶ, apodekatō (Gk.); *decima*, *decimae* (Vul.), *decimas* sa Lc 18,12; cf. Evangelio, Cuaresma III-Sabado.

⁴⁸ *Laqueus* (-i), cf. Antifona sa Paglaog, Cuaresma III-Domingo; Colecta, Pascua III-Sabado.

⁴⁹ ἐπιβουλεύσωμεν, *epibouleusōmen* (Gk., Sept.); *circumvenio*, *circumvenire*, *circumveni*, *circumventus* (Vul.), *circumveniamus* sa Kad 2,13; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma IV-Viernes.

⁵⁰ Pamibi sa mga Dolot, Diciembre 29; Pamibi sa mga Dolot, Pasko nin Pagkamundag-Lunes; Prefacio III, Pasko nin Pagkamundag.

⁵¹ Pamibi sa mga Dolot, Christmas, Diciembre 29; Pamibi sa mga Dolot, Pasko nin Pagkamundag-Lunes.

⁵² מִזְבֵּחַ, mē-’ō-lō-wt (Heb.); *holocausta*, -ae (Lat.). Hbw. sa Osea 1,6.

⁵³ יָרַד, yê-rêḏ (Heb.); *descendo*, *descendere* (Vul.) *descendit* sa Is 54,11. Cf. Ika-limang Babasahon, Vigilia Pascual.

⁵⁴ מִן הַיָּם, wat-tā-qām (Heb.); *surgō*, *surgere*, *surrexi*, *surrectus* (Vul.); *surrexit* sa 2 Hade 11,1; cf. Enot na Babasahon (II), Semana XI-Viernes.

humang (*naghubumang*),⁵⁵ nagpapatanid na mag-aboton (na katibaadan).

humot (*hinubumot*),⁵⁶ magmâwot na makua, kaya hinahanap o sinusunod-sunod.

huro-huro,⁵⁷ inagrangay, ina-gagha, pasang tingog o pagal na hinangos, na nagpapahayag nin kulog, nin kawâran nin paglaom; buntong-hininga o hinagpis, Tag.).

I

idong-idong (mag-îdong-idong),⁵⁸ magkatarad na mag-îriba-iba.

igos,⁵⁹ malumoy na bunga na hugis-peras na may mahamis asin malumlom na laman na may dakul na pisog (*fig.*, Ing.; *higo*, Esp.).

inaamayan,⁶⁰ hinahanap ta minamâwot.

inalaw (alaw),⁶¹ pinahigda (pinahurandig, sandig) sa pagpahingalò; pinagpahingalò.

ipadayaw (*ipadadyan*),⁶² ipahiling ta hinahambog o inoorgulyo.

ipos, *iniposan*,⁶³ kagigibohan; mga tinipon na sinarây-sarâyan.

K

kabagsikan (*bagsik*),⁶⁴ kusog, kapangyarihan.

kabâban,⁶⁵ pantay na hababaw na daga na yaon sa tahaw (pagitan) nin mga kabubulodan.

kabaliskadan,⁶⁶ salungat sa marahay na pag-uugali kaya labi kamaraot.

kabatiran,⁶⁷ kaaraman (pagka-aram).

kadinan,⁶⁸ digtâ (atî).

kaladman,⁶⁹ (*penetratis*), kairaroman, kalaog-laogi nin boot; bilog na pagkatawo (innermost being, Ing.). *Kaladman* is preferred to *kamurawayan* (gloria, Vul.) because its sense especially in Ps. 16,9 speaks of the psalmist's joy and confidence in God, even in the face of adversity, with the assurance that his body (whole being) will rest secure. Cf. Pamibi Pakacomunion, Cuaresma II – Sabado.

kalasag, pansangga, *munimen*, *muniminis* (n.), shield, protection, fortification, defense; *scutum*, *scuti*, n., shield.

kalwag,⁷⁰ rawrawan asin ngisihan.

kamilya,⁷¹ higdaan na nauunat; stretcher (Ing.).

⁵⁵ *Imminentibus*, Colecta, Adviento I-Viernes.

⁵⁶ *עֲזֵתוֹן*, *ezêtoun* (Gk.); *quaero*, *quaerere*, *quaesivi*, *quaesitus* (Vul.), *quaerebant* sa Jn 5,18; cf. Evangelio, Cuaresma-Miercoles.

⁵⁷ *עֲנָקָה* *en·kat* (Heb.); *gemitus*, *gemitus* (Vul.) sa Sal 79,11; cf. Salmo, Cuaresma II-Lunes.

⁵⁸ *יָדָוּ וּמָרָא*, *û-kā-pîr û-mā-rî* (Heb.); *moror*, *morari* (Vul.), (*simul*) *morabuntur* sa Is 11,6; cf. Enot na Babasahon, Adviento I-Martes.

⁵⁹ *הַתְּאֵנָה*, *hat-tā-’ê-nāh* (Heb.); *figus*, *figus* (Vul.), *figus* sa Awit 2,13 (cf. Enot na Babasahon, Adviento III-Diciembre 21).

⁶⁰ *אֲשַׁחֲרֶה*, *’āša-hā-re-kā* (Heb.); *consurgo*, *consurgere* *consurgam* sa Sal 63,2. Cf. Salmo, Domingo XXII.

⁶¹ *יָרֵבֶּנִי*, *yar-bî-šê-nî* (Heb.); *adclino*, *adclinare*, *adclinavi*, *adclinatus* (Vul.), *adclinavit* sa Sal 23,2; cf. Antifona sa Comunion, Cuaresma IV-Martes.

⁶² *θεαθήναι*, *theathēnai* (Gk.); *video*, *videre*, *vidi*, *visus* (Vul.), *videamini* sa Mt 6,1; Evangelio, Miercoles, Semana XI «kan Taon».

⁶³ *פְּעֻלָּתָם*, *pē-’ul-lā-tām* (Heb.); *opus*, *operis* (Vul.) *opus* sa Is 61,8 (cf. Enot na Babasahon, Misa kan Crisma); *κτώμαι*,

ktōmai (Gk.) sa Lc 18,12; cf. Evangelio, Cuaresma III-Sabado..

⁶⁴ *δύναμις*, *dynamis* (Gk.); *virtus*, *virtutis* (Vul.), *virtus* sa Kap, 12,10. Cf. Antifona sa Paglaog, Pascua V – Martes.

⁶⁵ *בִּצְיֹן*, *bē-qā-’ō-wt* (Heb.); *campus*, *campi* (Vul.), *camporum* sa Is 41,18 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Jueves).

⁶⁶ *διεστραμμένα*, *diestrammena* (Gk.); *perversus*, *-a*, *-um* (Vul.), *perversa* sa Mga Gibo 20,30; cf. Enot na Babasahon, Pascua VII – Miercoles.

⁶⁷ *ἐπιστήμη*, *epistēmē* (Gk. Sept.), *ἐπιστήμης* sa Bar. 3,37. Cf. Ika-anom na Babasahon, Vigilia Pascual.

⁶⁸ *תִּמְיָם*, *tî-mîm* (Heb.); (*absque*) *macula* (Vul.) sa Ex 12,5 (cf. Enot na Babasahon, Misa Pagkahapon, Jueves Santo).

⁶⁹ *כְּבוֹדִי*, *kā-bō-w-dî* (Heb.); *gloria* (Vul.) sa Sal. 16,9; Cf. Pamibi Pakacomunion, Cuaresma III–Sabado.

⁷⁰ *ἐμπαίξας*, *empaixas* (Gk.); *illudo*, *illudere* (Vul.) *illusit* sa Lk 23,11 (hil. Domingo nin mga Palmas).

⁷¹ *κλινίδιω*, *klinidiō* (Gk.); *lectus*, *lecti* (Vul.), *lecto* sa Lc 5,19 (cf. Evangelio, Adviento II-Lunes).

kansel,⁷² sangkob (napapalibotan) na lugar.

kantil,⁷³ kairaroman (hal., sa dagat).

karahayan-boót,⁷⁴ pagkamoot na gikan sa dalisay na boót, o sa pakikipag-tipan, pagmakulog, kabootan.

karit,⁷⁵ gamit sa pagputol na may tikong tarom na nakakabit sa kapotan (*kanvit* sa Tag.).

kasalinggayahan/kagayagayahan, kaogmahan kun ini orog na matiwasay. There is a difference between these two Bicol adjectives. *Masalinggaya* translates *serenus* (-a, -um) meaning calm or serene and necessarily cheerful, while *kagayagaya* translates *placitus* (*est*) and a number of other words like *incundatus* (*est*), *laetificus* and *gavisus* (*est*) meaning pleasing, delightful or joyful. This difference is best seen in the Collect for December 29 where *serenum* modifies *vultus*: “...sereno vultu nos...intuere...”, rendered in Bicol as “...*hilnga kami kan saimong masalinggayang lawog...*”; and in the communion antiphon of the second Sunday of Advent: “...*et vide incunditatem, quae veniet tibi a Deo tuo*” (Bar 4,6), which in Bicol reads, “...*dangan hilnga an kagayagayahan na madatong saimo gikan sa saimong Dios.*” In this biblical passage, *kagayagayahan* translates *incunditatem* to mean joy or delight.

kasombikalan (*masombikala*),⁷⁶ pagtumang o paglapas nin pagtiwala nin kapwa.

katadongan (*tadongan*),⁷⁷ tamang pagsabot, pagnamit (sa isip), pagtood kan tamang kahulugan; an

kakayahan na magdisiplina sa sadiri sa paagi nin paggamit ni razon; kakayahan sa tamang pagmidbid kun ano an tama o marhay asin an salâ o maraot. Mas katumbas kaini sa Ingles an *prudence* kisa *wisdom*. Kaya, *magtadong*, boot sabihon gamiton an donong o tamang pagsabot tanganing gibohon kun ano an marhay asin likayan an maraot.

katalawan,⁷⁸ takot (pagkatakot).

katigayonan,⁷⁹ marahay-rahay na boót o karahayan-boot (good, beautiful, orderly disposition).

katimaan,⁸⁰ pagka-maingat asin maorop na pagaram o pagsiyasat.

kurab (*kuminurarab*),⁸¹ literal na kahulugan kaini iyo an biglang pagdarakula asin pagkusog (nin laad) nin kalayo. Sa *Libro nin mga Gibo* (7, 56) ini katumbas kan an expresion sa Griego na διεπρίοντο ταῖς καρδίαις (*dieprionto tais kardiais*), i.e., “nagkabaranga an puso,” kun literal na isasa-Bikol, kaya boot sabihon “nag-orog na kaanggotan,” kaya “kuminarab na kaanggotan” (*infuriated* sa Ingles).

kuyong-kuyong,⁸² yugyog.

L

ladano,⁸³ lana nin mira (ginagamit na pambulong).

⁷² מִבֵּית אֶל-יֵל ’el-mib-bêt (Heb.); *conseptum*, -i (Vul.), *conseptu* sa 2 Hade 11,15; Enot na Babasahon (II), Semana XI–Viernes.

⁷³ תְּהוֹם tē-hō-wm (Heb.); *abyssus*, *abyssi* (Vul.) *abyssi* sa Gen. 1,2.

⁷⁴ חֶסֶד kheh-sed (Heb.); *miseratio*, *miserationis* (Lat.). Hbw. sa Sal 51, 1: covenantal love, loyalty, mercy, and kindness, often translated as “loving-kindness” or “steadfast love”

⁷⁵ לֶמַח-מֵרֹחַ lə-maz-mê-rō-wt (Heb.); *falx*, *falcis* (Vul.), *falces* in Is. 2,4; Enot na Babasahon, Adviento I-Lunes.

⁷⁶ פְּשָׁע pā-šā (Heb.); *iniquitas*, *iniquitatis* (Lat.). Hbw. sa Sal 51,3.

⁷⁷ φρονεῖτε, *phroneite* (Gk.); *sapio*, *sapere* (Vul.), *sapite* sa Col. 3,2. Cf. φρονεῖς, *phroneis* (Gk.); *sapis* sa Mt. 16,23 (Evangelio, Domingo XXII); Sal 2,10 sa Salmo, Pascua IV - Viernes. Sa Lc 1,17: φρονήσει, *phronēsei* (Gk.); *prudentia*, -ae (Vul.).

⁷⁸ δειλιάτω, *deiliatō* (Gk.); *formido*, *formidare*, *formidavi*, *formidatus* (Vul.), *formidet* sa Jn 14,27 sa Evangelio, Pascua V–Martes.

⁷⁹ *Dispositio*, *dispositionis*, cf. Colecta, Domingo IX nin Taon; Vigilia Pascual, n. 30.

⁸⁰ φρόνησιν, *phrōnesin* (Gk. Sept.); *prudentia*, *prudentiae* (Vul.), *prudentiam* sa Bar 3,9. Cf. Ika-anom na Babasahon, Vigilia Pascual.

⁸¹ διεπρίοντο ταῖς καρδίαις, *dieprionto tais kardiais* (Gk.); *disseco*, *dissecare*, *dissecavi*, *dissecatus* (Vul.), *dissecabantur cordibus* (Vul.) sa Mga Gibo 7,54/56. Cf. Enot na Babasahon, Pascua III – Martes.

⁸² יָא-נִי-וּ yā-ni-ū (Heb.) sa Sal 22,7 (cf. Salmo kan Enot na Babasahon, Domingo nin mga Palma).

⁸³ וָלֹף wā-lōf (Heb.); *stacte*, *stactes* (Vul.), *stacten* sa Gen. 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

lantay,⁸⁴ halangkaw an halaga, dalisay, fino.

lanigam,⁸⁵ pagbirik sa iba (o salang) padumanan kaya nawawarâ.

layag (*nag-*),⁸⁶ maglakbay sa dagat, magbaroto.

layan-layan,⁸⁷ naghihiro nin paitok-itok.

likos,⁸⁸ palibotan ta linalaóm.

litag,⁸⁹ kasangkapan na pangdakop o pangkulong nin mga hayop, nalalaogan alagad dai na naluluwasan o nadudulagan kan nadakop, o nagpupugol nin sarong kabtang o parte kan hawak kan nadakop kaya dai nakakadulag.

lupog,⁹⁰ lubos na pilay, dai naggad nakakalakaw.

lupon,⁹¹ pagtiripon.

lusob (*paglusob*),⁹² madahas na pagsulong laban kiisay man (Tag., salakay).

M

magaro,⁹³ masinarig, maamo, malumanay.

magdagsang,⁹⁴ basta o basang na sanang maglusob (sa pagkulog).

magharubay (CS), magbareta, ipa-isi (ipaaram) sa katawohan, magpalakop sa paagi nin paghulit o pagtukdo. Equivalent of the Latin *praedicare* (Ing., *to proclaim* or *to foretell*) and *praeconari* (to proclaim) and its derivative noun *praeconium*, *praeconii* (a *proclamation*

beforehand, thus a *prophecy* or an *oracle*). Both Latin words are prefixed with *prae-* which means *before*. Both can be used together to constitute one sense of a meaning, for instance in the second Advent Preface which reads: “*Quem praedixerunt cunctorum praeconia prophetarum...*” Here, *praeconia* is the subject of *praedixerunt* which is translated in Bicol in the passive form, “*Ibinarubay siya sa (mga) hula kan gabos na profeta...*” In other words, it is the oracles (*mga hula*) of the prophets that proclaimed (*nagharubay*) the coming of Jesus. *Praedicare* occurs once again in the first preface for feasts of the Virgin Mary, “*Et te in ... beatae Mariae semper Virginis collaudare, benedicere et praedicare.*”⁹⁵ In Bicol, unlike in the English translation, *praedicare* is distinguished from *glorificare*, thus the Bicol translation of the whole sentence reads, “*Asin sarabay na mag-oman, magrokyaw asin magharubay saimo sa...ni Santa Maria danay na Virgen.*” A noun which is derived from *praedicare*, i.e., *praedicatio* (-onis), is used in the fourth common preface: “*...verbo praedicationis erudias...*”⁹⁶ In this preface, there are three verbs attributed to the Lord, *corroborare* (to strengthen), *erudire* (to teach) and *tueri* (to protect or to watch over). The Lord *strengthens* the Church, *teaches* her and *watches over* her, said preface proclaims. In particular, the Lord teaches the Church by way of the word that is the object of proclamation (*verbo praedicationis*) – thus in Bicol, “*... (an saimong Simbahan)...binuhulitan (mo) kan tataramon na binabarubay...*” *Praedicare* could have also been translated in Bicol as *magrokyaw*. But *magrokyaw* can also translate *benedicere*, *affere* or *adferre*, *nuntiare*, *denuntiare* or *pronuntiare*. Nonetheless, in keeping with a caveat from *Liturgiam authenticam*, the use of a single vernacular word for rendering differing Latin

⁸⁴ וּמִפְּזָז, ū-mip-paz (Heb.); *pretiosus*, *pretiosa* -um (Vul.), *pretiosum* sa Ps 19,10 (cf. Noviembre 30, Salmo Responsorial).

⁸⁵ פָּנִינוּ pā-ni-nū (Heb.); *declino*, *declinare* (Vul.) *declinavit* sa Is 53,6 (cf. Enot na Babasahon, Vigilia Pascual).

⁸⁶ ἀπέπλευσαν, *apepleusan* (Gk.); *navigo*, *navigare*, *navigavi*, *navigatus* (Vul.), *navigaverunt* sa Mga Gibo 14,26, Enot na Babasahon, Pascua V – Martes.

⁸⁷ מְרַחֵץ mē-ra-he-pēt (Heb.); *fero*, *ferre* (Vul.) *ferrebat* sa Gen. 1,2.

⁸⁸ הִקְיִינוּ hiq-qī-pū-ni (Heb.); *obsideo*, *obsidere* (Vul.), *obsedit* sa Sal 22,17 (cf. Salmo sa Enot na Babasahon, Domingo nin mga Palmas).

⁸⁹ הִקְיִינוּ hap-pah (Heb.); *laqueum*, *laquei* (Vul.), *laqueo* sa Sal 124,7 (cf. Salmo Responsorial, Kafiestahan ni San Juan Evangelista).

⁹⁰ ἀδύνατος, *adynatos* (Gk.); *claudus*, -a, -um (Vul.), *claudus ex utero matris* sa Mga Gibo 14,8; cf. Enot na Babasahon, Pascua V – Lunes; κλλούς (Gk.); *debilis*, *debile* (Vul.), *debiles* sa Mt 25,30; Evangelio, Adviento I-Miercoles.

⁹¹ מִצְחָה ‘ā-ḏaṭ (Heb.); *concilium*, -i (Vul.), *concilium* sa Sal 22,17 (cf. Salmo sa Enot na Babasahon, Domingo nin mga Palmas).

⁹² *Incurio*, (-onis), *incursione* sa Solemneng Pagbendicion, Vigilia Pascual. (Ing., *attack*, *invasion*).

⁹³ מְשֻׁבָּח ‘al-lūp (Heb.); *mansuetus* -a, -um (Vul.), *mansuetus* sa Jer 11,19, Enot na Babasahon, Cuaresma IV-Sabado.

⁹⁴ ἐπιθήσεται, *epithēsetai* (Gk.); *adpono*, *adponere*, *adposui*, *adpositus* (Vul.), *adponetur/noceat* sa Mga Gibo 18,10; cf. Enot na Babasahon, Pascua VI – Viernes..

⁹⁵ Prefacio I para ki Virgen Maria.

⁹⁶ Prefacio IV, Comun.

terms is here as much as possible avoided.⁹⁷ Thus, *magharubay* (*praedicare* or *praeconari*) is distinguished from *magrokyaw* (*benedicere*), *magbalangibog* «*kan marahay na bareta*» (*evangelizare* which is to spread by way of announcing or preaching), and *ipaisi* or *magpa-isi* (*nuntiare*).

maghumang (*imminere*), nagpapatanid ta may nag-uamabot na katibaadan. The Collect for Friday, Week I Advent speaks of “ab *imminéntibus* peccatórum nostrórum periculis”. When one reads the context of the prayer and considering that *imminéntibus* is used with *periculis*, *imminéntibus* (from *immineo*, *imminere*) comes to mean not only something that looms or is forthcoming but something imminent as *to threaten*. In Bicol, this is best expressed by *naghubumang* and not simply by *nagdadangadang* (approaching), thus the text above is translated, “...*halé sa mga naghubumang kapahamakan kan samong mga kasâlan...*”

maghurot (*urgeo*, *urgere*), orog na paghingowa sa pagsunod o paghanap (press hard in pursuit, urge).

magmanso,⁹⁸ magtukdo sa pagpatood na gibohon na sayon o marahay an sarong bagay (arog бага sa pag-andam); siring man an ginagamit na tataramon sa Bisaya, *magsanay* sa Tag.)

magmunda (*dirigo*, *dirigere*),⁹⁹ ipahiling an padumanan, maggiya, magdara pasiring kun saen (to direct or to guide).

magsadol (*incitare*),¹⁰⁰ magtao nin dahilan na arogon ta marahay o magayon; magtao nin buhay (to inspire, to arouse, to urge on).

magsanggawad (*succurrere*),¹⁰¹ maghidali sa pagtabang, o magsalo (mag-agod) nin kagabatan nin kapwa.

magsulang,¹⁰² magpugol, mag-olang.

magtalanbok (*insero*, *inserere*), ilaog, isingit, itanom.

magtingraw (*effulgere*¹⁰³ o *infulgere*),¹⁰⁴ magkintab na nagli-liwanag, magkinang, magsilyab (to shine forth, to glitter, Ing.).

magtinâ-tinâ,¹⁰⁵ mayong kamanungdanan na paulit-ulit na tinataram.

magtugis (*exsequor*, *exsequi*), dai pag-ontokan na hanapon, susugon, sunodon, o lapagon (lamagon) ta raraoton kun bako man tanganing gadanon.

mag-ugid,¹⁰⁶ maghingowang makua o makamit an sarong bagay, maghanap nin sarong tawo tanganing makua (Rin.: maturakan).

makot (*namakotan*),¹⁰⁷ pukaw (napukawan), sabrit (nasabritan), laad (napalaad).

manambitan,¹⁰⁸ magtangis (maghibi) sa pagmundo o ta napupungaw; mourn (Ing.).

ma-orop,¹⁰⁹ hararom na sinasaboot.

mará (*mamaráng daga*),¹¹⁰ alang; bakong basâ.

marakwá,¹¹¹ palabí-labí sa kinabanon na yaman, siram o kaogmahan.

⁹⁷ *Liturgiam authenticam*, n. 51.

⁹⁸ יִלְמֹד, *yil-mə-dū* (Heb.); *exerceo*, *exercere* (Vul.), *exercebuntur* sa Is. 2,4; Enot na Babasahon, Adviento I-Lunes.

⁹⁹ Antifona sa Comunion, Diciembre 19.

¹⁰⁰ Prefacio II para sa mga Santos.

¹⁰¹ Prefacio III, Mga Domingo nin Taon.

¹⁰² *Insurgo*, *insurgere* (Lat.); rise up (against), impede.

¹⁰³ Prefacio I para sa Gadan.

¹⁰⁴ Prefacio I, Pasko nin Pagkamundag.

¹⁰⁵ βατταλογήσητε, *battalogēsēte* (Gk.); *multum loquor*, *loqui*, *locutus sum* (Vul.), *multum loqui* sa Mt. 6,7 Evangelio, Cuaresma I – Martes.

¹⁰⁶ מְבַקֵּשׁ *me-vak-shei* (Heb.); *quaero*, *quaerere*, *quaesivi*, *quaesitus* (Vul.), *quaerentium* sa Sal 105,3; cf. Antifona sa Paglaog, Cuaresma IV-Jueves.

¹⁰⁷ הָרָה *hā-rāh* (Heb.); *irascor*, *irasci*, *iratus sum* (Vul.), *iratus est* sa Hos 8,5; cf. Enot na Babasahon, Semana XIV-Martes.

¹⁰⁸ θρηνήσετε, *thrēnēsete* (Gk.); *fleo*, *flere*, *flevi*, *fletus* o *ploro*, *plorare*, *ploravi*, *ploratus* (Vul.), *flebitis* o *plorabitis* sa Jn 16,20; cf. Evangelio, Pascua VI – Jueves.

¹⁰⁹ *Alacriter* (Lat.), eagerly; *propensius* (Lat.); *intentus* (*a*, *um*); ready willing, eager.

¹¹⁰ חַיִּיבָה *hay-yab-bā-šāh* (Heb.); *aridum*, *aridi* (Vul.), *arida* sa Gen. 1,9.

¹¹¹ ἀσώτως/*asōtōs* (Gri.); *luxuriose* (Lat.); *prodigal* o *dissolute* (Ing.); *maluhò* (Tag.). Cf. Lk 15,13; Evangelio, Cuaresma II-Sabado.

maris-maris,¹¹² pagbadô-badô na formal sa manlaen-laen na color pigbordahan.

masigkat (*festinanter*), tolos-tolos, marikas (bakong pahaloy-haloy).

marigon,¹¹³ odok-sa-boót (pusog-na-boót), tudok sa boót.

masalinggaya,¹¹⁴ magayagaya, maogma.

matalaw (*na-puso*),¹¹⁵ matatakton (madaling matakot).

maugay (*ugay*),¹¹⁶ nagpapahiling nin maboot (boot) na ugali, karahayan-boot, pagka-maheherakon, pagka-matinao, o pagmakulog (mapagmakulog); habag (Tag.).

minasbad,¹¹⁷ halabang batbat na armas, na an duwang gilid matarom, (espada, Esp.; sword, Ing.).

mundâ (*magmundâ*),¹¹⁸ magpasunod (giya), magdara pasiring sa sarong padumanan, magtukdo kan tamang agihan.

N

nagpupuron,¹¹⁹ nagpapa-itok (palibot-libot).

nag-uumang,¹²⁰ nag-aanggot, dai mapugolan na pag-aanggot, masuya huli sa salang gibo.

nahimabaan (*himabâ*), gikan sa *pabâ* (thirst), nahale an *pabâ* huli ta nag-inom, katumbas kan Latin na *inebriatus* (v., part.), quenched, saturated, drenched.

nakakadagká (*alacris, alacriter*),¹²¹ nakaka-pamâwot nin sarong bagay ta marahay o magayon, kaya nakakatao nin buhay (spirited or lively).

nakakahimalong,¹²² nakakapatubod o nakakapa-oyon na pagpahayag ta may tugmang dahelan (razon).

nalúay,¹²³ nagluya; weary (Ing.).

napatimasang, v., *amittere* (*amitto, amisi, amissus*), dai napangatamanan nin marhay kaya nawara o naraot, na dai na lugod napakinabangan. The Latin word is a compound of the prefix *a-* and the verb *mittere*. Ordinarily this verb can simply mean to lose something (etymologically, *to send away*). But the prefix *a-* suggests that what is lost is something that was allowed to slip *away*, as though to go to waste. The word occurs in one of the prefaces on Ordinary Sundays: "...*tua dona... amiseramus...*"¹²⁴ In this preface, we recognize that it was through Jesus' obedience to the will of the Father that restored His gifts to us, yet it is through our *disobedience* that these gifts are lost. We see here the contrast between the consequence of Jesus' obedience and that of our disobedience: obedience restores God's gifts, thus making these gifts available to us for our great benefit, yet disobedience wastes this opportunity and lets these gifts simply to slip away from our grasp. This idea of squandering God's gifts is best expressed in Bicol not just by "*winará*" (lost) but more so by "*napatimasang*".

naruso,¹²⁵ nagbàgong isip ta naherak, napalumoy an boot.

¹¹² לִירְמֹוֹת, *lir-qā-mō-wt* (Heb.); *fimbria, fimbriae* (Vul.), *fimbriis* sa Ps 45,14-15.

¹¹³ *Sincerus, -a, -um* (Lat.). Cf. Cuaresma III-Sabado, Pamibi Pakacomunion.

¹¹⁴ εὐφράνθησαν, *effrānthisan* (Gk. Sept.) sa Bar. 3,34.

¹¹⁵ לָב, *lèb* (Heb.); *pusillanimis, pusillanimis* (Vul.), *pusillanimis* sa Is. 35,4 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Lunes).

¹¹⁶ חָנָן, *han-nūn* (Heb.); *clemens, -tis* (Vul.), *clemens* sa Sal 145,8; cf. Salmo Responsorial, Cuaresma IV-Miercoles.

¹¹⁷ μάχαιρα, *makhaira* (Gk.); *gladius, i* (Vul.) *gladii* sa Lk 22,38.

¹¹⁸ κατευθύναι, *kateuthynai* (Gk.); *dirigo, dirigere, direxi, directus* (Vul.), *dirigendos* sa Antifona sa Comunión, Diciembre 19; cf. Lc 1,79.

¹¹⁹ νήθουσιν, *nēthousin* (Gk.); *neo, nere* (Vul.), *nent* sa Mt 6,28;

¹²⁰ זָעַם zō-‘ēm (Heb.); *irascor, irasci, iratus sum* (Vul.), *irascitur* sa Sal 7,11, Salmo Responsorial, Cuaresma IV-Sabado.

¹²¹ Colecta, Domingo III-Adviento.

¹²² εὐρυθμον, *eurythmon* (Sept.); *compositus, -a -um* (Vul.), *compositum* sa Est 4,24; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma I – Jueves.

¹²³ נָלַי wə-nil-‘āh (Heb.); *infirmus, infirmare, infirmavi, infirmatus* (Vul.), *infirmata est* sa Sal 68,10; cf. Salmo, Pascua VII – Martes. Cfr. An Banal na Biblia (binikol ni Mons. N. de los Santos), p. 950.

¹²⁴ Prefacio VII, Mga Domingo nin Taon.

¹²⁵ נָלַי vai-yin-na-chem (Heb.); *placo, placare, placavi, placatus* (Vul.), *placatus* sa Ex 32,14; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma IV-Jueves.

ngalò (*mangangaloan*),¹²⁶ luya (maluya/mangluluya).

nganá (*panganà, nganá-nganá*),¹²⁷ bako nang tama (sa sukol o bilang) ta nakakalabí, pahingusto na labi pa sa dapat; patabad (Cat.).

ngola (Sor.), boot sabihon sa Matnog (Sorsogon) púla, dai nakakataram.

P

paayap,¹²⁸ padorosan o pahanginan tanging ilupad o palidon an ohot asin atá.

pagdulonan,¹²⁹ lugar na nasasakopan (teritorio); sagkodan (sagkoran) nin sakop; hangganan (Tag.).

pagsinárom,¹³⁰ pag-abot nin banggi ta nagsusulnop na an aldaw.

pákit (*pâkiton*),¹³¹ gisi (gisíon), pirit o dai tuyo na suhayon an sarong bagay, arog kan ginigisi na tela o papel.

palumpong,¹³² marambong asin matunok na tinanom na dai man naglalangkaw (shrub, Ing.).

pangga,¹³³ alang (mayo nin tubig), mará, dugang (Cat.).

pangilin (*ipangilin, pinangilin*),¹³⁴ ipalahos, ilikay; *parsus* (from *parvo, parvere*), spared (Ing.).

papiro,¹³⁵ gamit na sinusuratan gikan sa tangkay nin tinanom na nagtutubo sa tubig.

parapamuta,¹³⁶ puta, pampam, babaeng bayadán (Ing., prostitute, harlot).

paso,¹³⁷ hababaw na parte nin salog o sapa kaya natutungtungan asin nalalakawan.

patimasang (*napatimasang*),¹³⁸ waraon, sayangon, dai magtao nin halaga (dai magpahalaga), mag-apon, dai magmangno kan halaga, bale-wala (Tag.).

pibo,¹³⁹ dai natatanyog (pusog).

pintakasi,¹⁴⁰ fiesta, celebracion.

pong-pong (*-on*),¹⁴¹ patoninongon, patonongon, pundohon.

popónan (*uterus, uteri*),¹⁴² kabtang kan hawak nin babae na harani sa tulak, kun saen an omboy hingalò na nakahigdâ asin binabados (*womb* sa Ingles), gikan sa tataramon na *poón* (*base*), boot sabihon *patugmadan*. There is actually a current word for this concept used not only in Bicol but also elsewhere (for instance in the *Tagalog* provinces) which is, “*matris*”. Nonetheless, not only does this word sound foreign as it was derived from the Spanish “*matriz*” (also

¹²⁶ יָעִיפּוּ, yî-‘ā-pū (Heb.); *deficio, deficere* (Vul.), *deficient* sa Is. 40,31 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Miercoles).

¹²⁷ *Excessus*, (*-us*), *excessibus* sa Pamibi sa mga Dolot, Cuaresma II-Sabado.

¹²⁸ זֶרֶחַ, zō-reh (Heb.); *ventilo, ventilare, ventilavi, ventilatus* (Vul.), *ventilatum est* sa Is. 30,24; cf. Enot na Babasahon, Semana XXXIV-Sabado.

¹²⁹ ὁρίων, horiōn (Gk.); *finis, finis* (Vul.), *finibus* sa Mga Gibo 13,50. Cf. Enot na Babasahon Pascua IV – Sabado; Enot na Babasahon, Pascua V - Sabado.

¹³⁰ Ὠψίας, *opsias* (Gk.); *vesper, vesperis* (Vul.) *vespere* sa Mt 26,20 (Cf. Evangelio, Miercoles Santo).

¹³¹ קָרַח, ṭā-rāp (Heb.); *capio, capere* (Lat.). Cf. Osea 6,1.

¹³² בַּצְבָּךְ, bas-sə-bak (Heb.); *vepris, vepris* (Vul.) *vepres* sa Gen. 22,13.

¹³³ עֲיָה, śî-yāh (Heb.); *inaquosus, -a, ium* (Vul.), *inaquosa* sa Sal 63,3. Cf. Salmo, Domingo XXII; Is 58,11, Enot na Babasahon, Sabado Paka-Miercoles de Ceniza.

¹³⁴ הִשְׁקַתְּ, hā-śak-tā (Heb.); *parvo, parvere* (Vul.), *pepervisti* sa Gen. 22,16.

¹³⁵ יַעֲנָן, wā-ġō-me (Heb.); *juncus, junci* (Vul.), *junci* sa Is 35,7 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Lunes).

¹³⁶ πορνῶν, pornōn (Gk.); *meretrix, meretricis* (Vul.) *meretricibus* sa Lc 15,30; cf. Evangelio, Cuaresma II-Sabado.

¹³⁷ הַדָּחַל, han-nā-ḥal (Heb.); *vadum, -i* (Vul.), *vadum* sa Gen 32,23; cf. Enot na Babasahon (I), Semana XIV–Martes.

¹³⁸ *Amitto, amittere, amisi, amissus (amittere)* sa Prefacio VII – Mga Domingo « kan Taon » .

¹³⁹ סָמֻךְ, sā-mūk (Heb.), sa Is 26,3; cf. Enot na Babasahon, Adviento I-Jueves.

¹⁴⁰ עֲפֻלָּה, wə-‘il-zū (Heb.); *epulor, epulari, epulatus sum* (Vul.), *epulentur* sa Sal 68,4; cf. Salmo, Pascua VII – Lunes.

¹⁴¹ φραγέσεται, phragēsetai (Gk.); *infringo, infringere, infregi, infractus* (Vul.), *infringetur* sa 2 Cor 10,11, Enot na Babasahon (I), Semana XI-Jueves « kan Taon » .

¹⁴² Preface II, Adviento.

perhaps from Latin *mater, matris*, meaning mother), it also appears too informal and could even sound funny, thus making it unsuitable for liturgical use. Incidentally, however, an old woman somewhere in Libmanan (Camarines Sur) was heard using it, and when asked what it was, said that it meant the mother's womb. When pressed for an explanation, she clarified that *popónan* is that part of the woman's body that serves as a *base* (from the Bicol root *poón*, as in *poón nin kahoy* or *poón nin bukid*) on which the fetus rests and is nestled during pregnancy. After all, she continued, that is where life really begins (*diyan nagpopoon an buhay*). The old woman's second statement, of course, is contestable. Certainly, there are those who would grab this statement to support the view that prior to implantation there is no human life. Yet ever since the second half of the nineteenth century, when microscopic techniques improved enough to allow scientists to observe the nuclei of cells, it has become the common opinion (*certainly the Catholic position on the issue*) that fertilization, which occurs outside the uterus, instantiates the beginning of human life, involving as it does the merging of cell nuclei from the male and female parent. From the Catholic point of view, it would thus be inaccurate, if not patently erroneous, to say that human life begins in the *uterus*, as the old woman's statement would have everyone believe. Nevertheless, this is not reason enough to dismiss outright the word *popónan* out of the liturgical vocabulary. First, the woman's statement should be taken in context. It gives the impression that *popónan* may have been of ancient vintage and could probably have been coined at a time predating scientific discoveries. How it disappeared from everyday use is anybody's guess. But the absence of an indigenous word for the Latin *uterus* seems to be reason enough to revive its use. After all, one can continue to invoke the woman's explanation that the word refers to that part of the woman's body that

serves as a *base* (*poón*) on which the fetus rests and is nestled during pregnancy. As for her second statement, this could be rectified, presumably in *catechesis*, by having the word *popónan* assimilate an extended meaning,¹⁴³ that is, as that part of the woman's body where the human embryo *begins* (*nagpopoon*) to *implant*. But supposing the word never really existed and that this was simply an instance of an old woman inventing a term, would this not constitute just the same a legitimate opportunity when a neologism might be introduced to further enrich the Bicol language? After all, the word has an etymological indigenous root (*poón*) and not too far-sounding from the Tagalog "*sinapupunan*" which means exactly the same thing.

prontal,¹⁴⁴ agihan (sa atubangan), bukas, pinto, pwertahan, gate (Ing.).

puboon,¹⁴⁵ raraoton (gagadon) sa makangirhat na paagi.

pubò,¹⁴⁶ paráon (pinapara o hinahale kaya nawawarâ), raót (raoton); mapupuhò (mararaot, mawawarâ, mapaparâ).

R

rabsing,¹⁴⁷ agawon/ dukoton, darahon paharayò.

ratak,¹⁴⁸ lubos na pagraoton, rompag.

resina,¹⁴⁹ mapulot asin masusuloon na material na natutunaw sa tubig na garo dugos na gikan sa mga kahoy o iba pang mga tinanom; ginigibong polymer, kaya matagal, kaya nagagamit na pansulat, pampatong (Ing., coating), etc.

¹⁴³ Assimilation in language does not only refer to the process in which a change of a sound in speech is effected so that it becomes identical or similar to a neighboring sound. Over time, if a word is heard often enough given a certain meaning, it will become yet another part of the language, invariably by the process of passive assimilation. In this case, a word acquires added meaning apart from its original meaning.

¹⁴⁴ פֶּרֶץ šə-ʾā-rîm (Heb.); *porta, -ae* (Vul.), *portae* sa Ps 23,7 (cf. Antifona sa Paglaog, Domingo nin mga Palma).

¹⁴⁵ ἀπολέσει, apolesei (Gk.); *perdo, perdere, perdidit, perditus* (Vul.), *perdet* sa Mt 21,41; cf. Evangelio, Cuaresma II-

Viernes; cf. Sal 105,23, Salmo Responsorial, Cuaresma IV-Jueves.

¹⁴⁶ יִשְׁ-שָׁ-מֶד (Heb.); *adtero, adterere* (Vul.), *adtritum est* sa Is 48,19 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Viernes).

¹⁴⁷ ὁρπαγέντα, harpagenta (Gk.); *rapio, rapere, rapui, raptus* (Vul.), *raptum* sa 2 Cor 12,2; cf. Enot na Babasahon (I), Semana XI-Sabado.

¹⁴⁸ *Corruptam (naturam)* from *cur- rumpo, rumpere* sa Pagbendicion kan Tubig (n. 54), Vigilia Pascual.

¹⁴⁹ רֶזֶן ū-šə-rî (Heb.); *resina, -ae* (Vul.), *resinam* sa Gen. 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

rîgon,¹⁵⁰ kusog; *parîgonon* (pakusogon).

rukog-dukog,¹⁵¹ mapasalâ magtungtong, maglakaw, o maghiro (an bitis) kaya nadadapla, arog baga kan napapahalnas (napapadarînas) o nasisingkog (ta may olang sa linalakawan).

ruyon-duyon (*rinuruyon-duyon*),¹⁵² natatabyon o nahihiro ta dinodoros o nahahanginan.

rurop (*karuropan*),¹⁵³ siyasat (pagsiyasat) tanganing maaraman o tanganing masabotan.

S

sadol,¹⁵⁴ paki-olay sa pag-alok na gibohon an sarong bagay (exhort, urge, excite), orog na an marahay.

sagne,¹⁵⁵ saway, tuyaw ta dai tugot, o dai tugot kaya minatuyaw.

sakal,¹⁵⁶ gabat (pâsan); *sinasakâlan*, pinapapâsan nin gabat.

salîgsig,¹⁵⁷ pinohon, haleon an mga nag-oorotwal (na burukol-bukol) (sift, Ing.).

salomon,¹⁵⁸ ilaog sa isip (kun sa kamot nakakapotan).

salungat,¹⁵⁹ dai oyon, contra, laban sa.

sanggawad (*magsanggawad*),¹⁶⁰ magdalagan (madhidali) sa pagtabang.

sanglit, *sinanglitan*,¹⁶¹ pinalangkaw (orog kahalangkaw).

sangtaon,¹⁶² enot na taon (sarong taon na).

sayod,¹⁶³ a) mayong paligoy-ligoy, tanos ta mayong dakul na pasikô-sikô o patagô-tagô sa pagtaram; b) malinaw na pagtaram.

Sheol,¹⁶⁴ sa Lumang Tipan, *Sheol* an apod sa “*kina-mumugtakan nin mga gadan*”, o eerokan nin mga nagadan, kaya nangangahulugan man na lobongan (lolobngan), o kalot. Sa Vulgata, inapod ini ni San Geronimo na “*infierno*” kaya nangangahulugan man na “*kamugtakan nin padusa*” na kun apodon sa Ingles “*hell*”. An tataramon na *Sheol* dai ginagamit sa Bagong Tipan, alagad ini may katumbas sa tataramon na Griego, ᾍδης (*hadē*, Hades), boot sabihon “*kamugtakan nin padusa*” para sa mga maraot na nagadan (cf. Lc 16,23),¹⁶⁵ binikol na “*infierno*” na subli sa Español.

¹⁵⁰ στήρισον, *stērison* (Gk.); *confirmo*, *confirmare* (Vul.) *confirma* sa Lk 22,32.

¹⁵¹ לָמַלְל lam-mō-wṭ (Heb.) sa Sal 66,9. Cf. תִּגְּוֹרָא תִּגְּוֹרָא tîg-gōrā bā-’e-ben sa Sal 91,12; לָמַלְל lam-mō-wṭ sa Sal 121,3; תִּגְּוֹרָא tîg-gō-wṭ sa Prb 3:23.

¹⁵² σαλευόμενον, *saleuomenon* (Gk.); *moveo*, *movere* (Vul.), *moveri* sa Lc 7,24 (cf. Evangelio, Adviento III-Jueves).

¹⁵³ חֲקַר, *hê-qer* (Heb.); *investigatio*, *investigationis* (Vul.), *investigatio* sa Is. 40, 28 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Miercoles).

¹⁵⁴ παρακαλῶ, *parakalo* (Gk.); *obsecro*, *obsecrare* (Vul.), *obsecro* sa Rom 12,1, Ika-duwang Babasahon, Domingo XXII; Cf. *Incitâmur* (*incio*, *incire*, *incivî(i)*, *incitus*), sa Prefacio II, Mga Santos; (*Christi amore*) *inducti* sa Misa Crisma, Pagbâgo kan mga Panugâ sa Pagkapadi, n. 9.

¹⁵⁵ ἐπιτιμᾶν *epitiman* (Gk.); *inrepro*, *inrepare* (Vul.) *inrepare* sa Mt 16,22.

¹⁵⁶ ὑποζυγίου, *hypozygiou*(Gk.); *subjugalis*, *subjugalis* (Vul.), *subingalis* sa Mt 21,5.

¹⁵⁷ σινιάσαι, *siniasai* (Gk.); *cribro*, *cribrare* (Vul.) *cribraret*, sa Lk 22,31.

¹⁵⁸ ἄρπαγμὸν, *harpagmon* (Gk.) “something to be grasped at” in English as appears in the English Standard Version (ESV) of Philipians 2,6. This expression, however, does

not appear in the Vulgate. Cf. Second Reading, Palm Sunday.

¹⁵⁹ ἀντιτασσομένων, *antitassomenōn* (Gk.); *contradico*, *contradicere*, *contradixi*, *contradictus* (Vul.), *contradicientibus* sa Mga Gibo 18,6; cf. Enot na Babasahon, Pascua VI – Jueves.

¹⁶⁰ Succurro, *succurrere*, *succurri*, *succursus* (Lat.), *succurreres* sa Prefacio III sa Mga Domingo « kan Taon ».

¹⁶¹ נִסָּ גָבֹהׁ nîs-gāḇ (Heb.); *excelsus*, -a, -um (Vul.), *excelsus* sa Is 12,4.

¹⁶² אֲנִיכּוּס בֶּן-שָׂאֵן-נָח ben-šā-nāḥ (Heb.); *anniculus*, -a, -um (Vul.) *anniculus* sa Ex 12,5 (cf. Enot na Babasahon, Misa Pagkahapon, Jueves Santo).

¹⁶³ παρρησία, *parrësia* (Gk.) sa Jn 10,24. Cf. Martes, Pascua – IV.

¹⁶⁴ שְׁאוֹל šə-’ō-wl (Heb.); *infernus*, *inferni* (Vul.), *inferno* sa Sal 30,4. Cf. Sal 88,3,5; 6,5; 16,10; 139,8. Sa liturgia, sinasambit ini halimbawa sa Salmo paka Ika-apat na Babasahon, Vigilia Pascual.

¹⁶⁵ Cf. Mga Gibo 2,27.31. An kahulugan kan ᾍδης (*hadē*, Hades) digdi iyo an “binababaan sa kagadanan” o an “kagadanan” mismo. Cf. Mt 11,23; Mt 16,18; Lc 10,15; Kap 1,18; 6,8; 20,13.

sinamsam,¹⁶⁶ mga natadâ na mayo na nin halagá, nawâran nin halagá.

singkog (*singkogan*),¹⁶⁷ olang sa paggibo nin marhay asin nagdadara lugod sa gibong maraot; olang sa linalakawan kaya napapadaplaan; *tisod* (Tag.).

siyá (*siyahán*, *siniyahán*),¹⁶⁸ siyab (Tag.); natutukawan sa ibabaw nin kabayo o asno (saddle, Ing.).

subangan (*magsubang*),¹⁶⁹ kun saen an aldaw nagsisirang.

sulpak,¹⁷⁰ matagason na gapo.

súngay,¹⁷¹ saklay, ipapâsan, ipatong.

sunggab,¹⁷² magturungo sa pagraot nin kapwa (kaya *sinunggaban* boot sabihon *tinurungohan* na raoton), haleon o tanggalon sa paagi nin paggadan.

supang,¹⁷³ maghale sa sarong ginikanan, maggikan (e.g., sarong pangyayari) huli sa sarong dahilan (kinaáabtan).

suplá (*masusupla*),¹⁷⁴ banggaón asin patunayan na salâ.

suripot,¹⁷⁵ marahay (sa pagsabot na *moral*) sa atubang kan Diós, nabubuhay susog sa pamantayan

(pagsukol) kan Diós na nag-aanino kan saiyang kabanalan asin karahayan (sa Ingles “*righteous*”). An *suripot* agid sa *matanos* na an boot sabihon tama o tanos an pag-sip asin gibo, kaya pantay an trato sa kapwa; makinuyog-kuyog sa ley kaya an gibo (ugali) susog sa ley, tatao magtaó sa kapwa kan *dapat* saiya (maginalang sa “kadapatan” nin kapwa), kaya sa Ingles “*just*”.

susto (*masustobán*),¹⁷⁶ magmatè (pamateon) nin dakulang takot.

T

*tadongan*¹⁷⁷ (cf. *katadongan*), saboton, namitan (sa isip), tûdan an kahulugan, aramon kun tama o salâ, marhay o maraot.

tagalpô,¹⁷⁸ pagmundô o pagtangis; pighati o pagluksâ (Tag.).

tagdo,¹⁷⁹ turò (e.g., hale sa anirà).

takedâ, *itinakda*,¹⁸⁰ pinili ng enot (pinili na, bago pa o sa poon pa sana).

takras,¹⁸¹ pagsuhay nin sarong kabtang nin sarong bagay ta pinuputol o sinasap-sapan sa golid.

¹⁶⁶ שָׁלָל šā-lāl (Heb.); *spolium*, *spoliū* (Vul.) *spolia* sa Is 53,12 (cf. Enot na Babasahon, Vigilia Pascual); σκῦλα, skyla (Gk.), *spolia* Lc 11,23 (Evangelio, Cuaresma III-Jueves).

¹⁶⁷ σκάνδαλον, *skandalon* (Gk.); scandalum, scandali (Vul.); *scandalum* sa Mt 16,23. Cf. Evangelio, Domingo XXII.

¹⁶⁸ שָׁכַב way-ya-ḥā-ḥōš (Heb.); *sterno*, *sternere* (Vul.), *stravit* sa Gen. 22,3.

¹⁶⁹ ἀνατολή, *anatolē* (Gk.); *oriens*, *orientis* (Vul.), *ad orientem* sa Antifona sa Paglaog, Misa sa Visperas, Epifania; cf. Adviento II, Sabado.

¹⁷⁰ קָהָל ka-ḥāl-lā-miš (Heb.); *petram durissimam* sa Is 50,7. Cf. Enot na Babasahon, Miercoles Santo.

¹⁷¹ ἐπιθεῖναι, *epitheinai* (Gk.); *inpono*, *inponere*, *inposui*, *inpositus* (Vul.), *inponere* sa Mga Gibo 15,10.

¹⁷² διεχειρίσασθε *diecheirisasthe* (Gk.); *interemo*, *interemere*, *interemi*, *interemptus* (Vul.), *interemistis* sa Mga Gibo 5,30; cf. Enot na Babasahon, Domingo III – Pascua kan Pagkabuhay-liwat.

¹⁷³ תָּצַח ṭaš-mī-ah (Heb.); *orior*, *ori*, *oritus sum* or *orior*, *oriri*, *ortus sum* (Vul.), *oriatur* sa Antifona sa Paglaog, Domingo IV Adviento. Cf. Is 45,8.

¹⁷⁴ ἀντειπεῖν, *anteipein* (Gk.); *contradico*, *ere* (Vul.); *contradicere* sa Lc 21,15 (Evangelio, Domingo XXXIII kan Taon C).

¹⁷⁵ שָׁדִיךְ, šad·diq [sing], שָׁדִיךִים, šad·di·qim [pl.] (Heb.); δίκαιος (*dikaïos*, nom, s.), δίκαιων, *dikaïōn* (gen. m., pl.) (Gk.); *justus*, *-a -um* (Vul.), *justorum* sa Lc 1,17; Enot na Babasahon sa visperas kan kafiastian ni San Juan Bautista; cf. Sal 97,12 (Enot na Babasahon sa kafiastian ni San Juan Evangelista).

¹⁷⁶ πτοηθεῖτε, *ptoēthēte* (Gk.); *terreo*, *terrere* (Vul.), *terreri* sa Lc 21,9 (Evangelio, Domingo XXXIII kan Taon C).

¹⁷⁷ φρονεῖτε, *phroneite* (Gk.); *sapio*, *sapere* (Vul.), *sapite* sa Col. 3,2. Cf. φρονεῖς, *phroneis* (Gk.); *sapis* sa Mt. 16,23 (Evangelio, Domingo XXII).

¹⁷⁸ קָהָל kē-hāh (Heb.); *maeror*, *maeroris* (Vul.) *maeroris* sa Is 61,3.

¹⁷⁹ מִדְּבַשׁ mid-də-ḥaš (Heb.); *mel*, *mellis* (Vul.), *mel* sa Sal 19,11. An dugos o tangguli iyo an tagdô na hale sa anirà. Cf. Salmo paka Ika-Anom na Babasahon, Vigilia Pascual.

¹⁸⁰ προκεχειροτονημένοις, *prokecheirotōnēmenois* (Gk.); *praeordino*, *-ordinare* (Vul.), *praeordinatis* sa Mga Gibo 10,41.

¹⁸¹ יָקַר, yik-kā-rêt (Heb.); *interreo*, *interire* (Vul.), *interisset* sa Is 48,19 (cf. Enot na Babasahon, Adviento II-Viernes).

talapis,¹⁸² ginagamit palibot sa habayan (paha) pangpahigot sa bugkos.

talastas,¹⁸³ magsiyasat tanging masabotan.

talaw (*matalaw*, *katalawan*),¹⁸⁴ takot (matakot, pagkatakot).

tangad,¹⁸⁵ magheling sa itaas.

tangguli,¹⁸⁶ *dugos*, mapulot na mahamis sa gibo nin bubuyog nakukua sa anirà.

tanikalá,¹⁸⁷ gakod, bugkos arog baga kan kadena, e.g., nagbubugkos nin duwang tawo sa paagi nin kasunduan.

taras,¹⁸⁸ tapyas, takras (Alb.), karos, sapsap, radas; pinapa-sadit ta dakulà o hinihiwasan kun piót kaya iniiníaan an gilid (higad) nin sarong bagay (hbw. “*an bukid tinatarasan...*”)

taro,¹⁸⁹ linuluwas nin mga lukot o putyokan sa paggibo nin *anirà* na sarayan kan saindang *dugos*, nagtatagas pagnadodorosan kaya nagigin anirà; alagad ini matutunawon man na bagay orog na kun labi-labing naiinitan kaya puedeng gibohon candilà (sa tataramon na Ingles: *taro/wax*, *anirà/honeycomb*, asin *dugos/boney*).

tatá (*ianua*, *-ae*), pintoan na agihan-laogan man o luwasan.

tikom,¹⁹⁰ tiklopon (pintoon) an ngoso, pugolan o olangon an pagparataram.

tayop,¹⁹¹ kasangkapan na agid sa tinidor na may halabang kapotan, gamit sa pagtipon asin pagalsa nin ohot, mga dahon o doot.

tebas,¹⁹² malapad na pidaso (plaka) nin semento, dalipay, o kahoy na may apat na kanto na ginagamit pang-atop o pangsalo; (*slab*, Ing.)

tingraw (*magtingraw*),¹⁹³ magkilyab, magkintab, magbanaag, magliwanag.

tragacanto,¹⁹⁴ sa Hebreo *nəkot* boot sabihon mga pampanamit (Ing., *spices*) sa kakanon.

tugod-tugod,¹⁹⁵ mangsalà, magtukdo nin murô sa pagsahot (accuse by pointing a finger, Ing.).

tulag (*tinulag*),¹⁹⁶ ribongon asin olangon an pag-hona (pag-isip) na dai tolos maaraman an gigibohon, ribarawon.

turóng,¹⁹⁷ panahon nin alang (tig-alang); drought (Ing.).

¹⁸² יָה־וֶחַי לִבְיָה־וֶחַי, Yah-weh lā-ḥêš ‘ōz (Heb.); indutus est Dominus fortitudine (Vul.), sa Sal 93,1; cf. Enot na Babasahon (II), Semana XIV–Sabado.

¹⁸³ ἐσκόπησεν, *éskópēsen* (Gk. Sept.); *invenio*, *invenire* (Vul.), *invenit eam prudentia* sa Bar 3,32. Cf. Ika-anom na Babasahon, Vigilia Pascual.

¹⁸⁴ δειλιάτω, *deiliatō* (Gk.); *formido*, *formidare*, *formidavi*, *formidatus* (Vul.), *formidet* sa Jn 14,27 sa Evangelio, Pascua V – Martes.

¹⁸⁵ ἀναβλέψασαι, *anablepsasai* (Gk.); *respcio*, *respcire* (Vul.), *respcientes* (nagsasalingoy) sa Mc 16,4.

¹⁸⁶ מִיד־דָּבִשׁ *mid-də-ḥāš* (Heb.); *mel*, *mellis* (Vul.), *mel* sa Sal 19,11.

¹⁸⁷ σύνδεσμος, *sýndesmos* (Gk.) sa Col. 3,14, ο δεσμός, *desmós* (Gk.), sa Mk 7,35; *vinculum*, *-i* (Vul.), *vinculum* sa Col. 3,14

¹⁸⁸ נִגְזַר *niḡ-zar* (Heb.); *abscido*, *abscidere* (Vul.) *abscisus est* sa Ex 53,8 (cf. Enot na Babasahon, Vigilia Pascual).

¹⁸⁹ כֶּדֶן־נָגַד *kad-dō-w-naḡ* (Heb.); *cera*, *-ae* (Vul.) *cera*, sa Sal 97,5; cf. Salmo Responsorial (II), Semana XI-Jueves.

¹⁹⁰ יִקְיִצּוּ *yiḡ-pə-šū* (Heb.); *contineo*, *continere* (Vul.) *continebunt* sa Is 52,15 (cf. Enot na Babasahon, Vigilia Pascual).

¹⁹¹ וּבִמִּזְרָה, *ū-ḥam-miz-reh* (Heb.) sa Is 30,24; mayo nin katumbas sa Vulgata; cf. Enot na Babasahon, Semana XXXIV-Sabado.

¹⁹² κεράμων, *keramōn* (Gk.); *tegula*, *tegulae* (Vul.), *tegulas* sa Lc 5,19 (cf. Evangelio, Adviento II-Lunes).

¹⁹³ *infulgeo*, *infulgere*, *infulsi* o *effulgeo*, *effulgere*, *effulsi*, sa Prefacio I & II, Pasko kan Pagkamundag; Prefacio I, Mga Gadan.

¹⁹⁴ נִכְאֵחַ *nə-kōt* (Heb.); *aroma*, *aromatis* (Vul.), *aromata* sa Gen 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

¹⁹⁵ שֶׁלַח אֶצְבָּע *šə-lah ‘eš-ba’* (Heb.); *digitum extendere* (Vul.) sa Is 58,9b; cf. Enot na Babasahon, Sabado Paka-Miercoles de Ceniza.

¹⁹⁶ הָרַחֵק way-yā-hām (Heb.); *interficio*, *interficere* (Vul.), *interfecit* sa Ex 14,24. The Vulgate’s *interfecit* (he destroyed/killed) is a bit too far from the Hebrew הָרַחֵק (way-yā-hām), which in English roughly means “to trouble” as the sense of Ex 24,14 suggests.

¹⁹⁷ בַּצָּרֶת *baš-šō-reṭ* (Heb.); *siccitas*, *-atis* (Vul.), *siccitatis* sa Jer 17,8. Cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Jueves.

tusay (*tusayan*),¹⁹⁸ orolay (mag-) orog na kun dai nagkaka-oroyon huli sa manlaen-laen na paghiling; orolay kun dai nagkakasinarabotan; mag-diskusion; mangatwiran (Tag.).

U

ugay (*mangay*),¹⁹⁹ pagmakulog (mapagmakulog); herak, pagkaherak (maheherakon); habag (Tag.)

W

wadi,²⁰⁰ sadit na sapà namamara kun tig-init, may nagdadalihig na tubig kun tig-uran sana.

Z

Zi'ón (*Sion*),²⁰¹ *a*) bulod sa Jerusalem kun saen itinugdok an Ciudad ni David; *b*) an kota « pina-orog kakusog na lugar » (Ing.: fortress, citadel) sa ancianong Jerusalem; *c*) mismong Jerusalem; *d*) mga Judío o an saindang relijiún. Sa Cristianong pag-isip (kaisipan), *Zi'on* an apod sa “langitnon na ciudad” o an “kahadean kan langit”.

¹⁹⁸ Διελέγετο *dielegeto* (Gk.); (mayong katumbas sa Vulgata). Cf. Mga Gibo 18,4; 19,8; cf. Enot na Babasahon, Pascua VI-Jueves.

¹⁹⁹ οἰκτιρμῶν, *oiktirmōn* (Gk.); *misericordia*, -ae (Vul.), *misericordiam* sa Rom 12,1.

²⁰⁰ הַנֶּחֱלָה *han-nā-hal* (Heb.); *vadum*, -i (Vul.), *vadum* sa Gen 32,23; cf. Enot na Babasahon (I), Semana XIV–Martes.

²⁰¹ שִׁיּוֹן *šî-yō-wn* (Heb.); *Sion* (Vul.), sa Is 8,18 (cf. 2 Sam 5,4; Sal 74,2. Sa Bagong Tipan: Σιών (Siōn), halimbawa sa Mt 21,5; Heb 12,22; Kap 14,1.

II LATIN/GRIEGO – BIKOL

A

abundantia, kasaganahan, kadagyaan.

affluenter,²⁰² sagana, balakid, labi-labi.

alacriter, masigkat, maorop (eagerly)

allevare/ adlevare, palangkawon (exalt).

altissimis, excelsis (hypsistois),²⁰³ kaitaas-taasan, kaitaas-taasi, pinaka-itaas.

amo, amare, amavi, amatus (-a, -um), mamoot, magpadangat (mawili)

aptus (-a, -um), angay, bagay, maninigo.

attollere/ adtollere, palangkawon.

audio, audire, audiri, auditus (-a, -um), magdangog, maghinanyog, maghimate.

B

benedico, benedicere, benedixi, benedictus (-a, -um), magrokyaw, mag-omaw, magsabi nin karahayan.

C

caritas (-atis), pagkamoot

celsitudo, (-inis), kahalangkawan.

claritas, (-atis), kalinawan, kaliwanagan (pagbanaag).

clementer, clementius, clementissime, maugayon, may herak, malumanay,

cogito, cogitare, cogitavi, cogitatus (-a, -um), magsabot, mag-isip, maghorop-horop.

concedo, concedere, concessi, concessus (-a, -um), magtugot, magsuko.

congruus (-a, -um), tama, tugmâ.

contemplo, contemplare, contemplavi, contemplatus (-a, -um), magmansay, pag-isipon.

cruere rigatus,²⁰⁴ sinagom o binobô kan dugo.

D

do, dare, dedi, datus (-, -um), magtao

delictum (-i), kasombikalan, pagkakasalâ.

depreco, deprecare, deprecavi, deprecatus (-a, -um), mag-arang

dico, dicere, dixi, dictus (-a, -um), magsabi, magtaram.

dilectio (-onis), pagkamoot, marhay-na-boót.

diligo, diligere, dilexi, dilectus (-a, -um), mamoot, magdusay nin buhay huli sa pagkamoot. Susog sa Vulgata, ini an katumbas kan Griego na ἀγαπάω (agapáo), kaya sa Jn 21,15 an ἀγαπᾷς (agapas) *diligis*. Samantalang an katumbas nin *amo, amare* (Vul.) sa Griego iyo an φιλέω (phileō) kaya an *amo* sa Vulgata φιλῶ (philō) sa Griego. Sa Griego an φιλέω iyo an pagkamoot nin magkatood (friends), an ἀγαπάω iyo an pagdusay nin sadiri huli sa pagkamoot, kaya ini diosnon na pagkamoot. Sa Bikol, mayo nin duwang magkaibang tataramon na katumbas kan ἀγαπάω (diligere) asin φιλέω (amare), kaya saro sanang tataramon ini sa Bikol na iyo an “pagkamoot”.²⁰⁵ An “pagpadangat” mas agid sa Griegong στοργή (storge) o στέργω (stérgō) na iyo an pagkamoot sa ka-familia (e.g., magurang sa aki, o aki sa magurang, o sa mga magturugang). An “gusto” na sinublian sa Español, kun ginagamit sa Bikol, dawa ngani sa

²⁰² Antifona Paka-comunion, Diciembre 21.

²⁰³ ὑψίστοις, *hypsistois* (Gk.) sa Lc 2,14: “Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας.”

²⁰⁴ Cf. Colecta, San Carlos Lwanga asin Pag-Iriba, Mga Martires (Junio 3).

²⁰⁵ Hiligon an Evangelio, Domingo III – Pascua kan Pagkabuhay-Liwat, asin an Evangelio sa Junio 29, Kafiestahan ni San Pedro asin San Pablo.

Tagalog, agid sa Griegong ἔρως (érōs) na an kahulugan iyo an pagkamoot na may kaibang *pagmâwot nin laman*, kaya may kahulugan na “sexual” o “sensual”. Halimbawa, kun an sarong barobata magsabi sa sarong daraga, “Gusto ta ka,” boot sabihon nadadagkâ siya kan gayon kaini, nagagayonan siya saiya—huli sa magayon na lalawgon o magayon na hawak. Kaya an “gusto” sa Bikol may kaibahan na “paghanga” asin “pagmâwot” sa hawak asin laman, na iyo an kahulugan kan Griegong ἔρως (érōs). Kaya malaen sa pagdangog na si Pedro magsabi ki Jesus, “*Gusto ta ka*,” embes na “*Namomoot ako saimo*,” o “*Padangat ta ka*.”

diligo, diligare, diligavi, diligatus (-a, -um), bugkason.

deliramentum (-i); *stultum* (-i),²⁰⁶ o *inania* (-ae),²⁰⁷ kabuahan, osipon na mayong kamanongdanan; kalokohan; daing-saysay.

dimitto, dimittere, dimisi, dimissus (ἀφῆκω, aphēkō; ἀφῆκαμεν, aphēkamen),²⁰⁸ magpatawad, maglingaw nin salà o utang nin kapwa.

dirigo, dirigere, direxi, directus (-a, -um), magmundâ, magpasunod.

dispositio (-onis), katigayonan (marahay na boot); husay na pasunod-sunod.

donum (-i), balaog, dolot.

E

emendo, -are, -avi, -atus (-a, -um), maghusay, pakarahayon, patanason.

eripio, eripere, eripui, ereptus (-a, -um), maglikay, hâwason

eudokias,²⁰⁹ minarhayan nin boot.

exaudio, exaudire, exaudivi, exauditus (-a, -um), malinaw na magdangog, maghimate.

excelsis, altissimis (hypsistois),²¹⁰ kaitaas-taasan, kaitaas-taasi, pinaka-itaas.

excessus, (-us), excessibus,²¹¹ pagpanganà; bako nang tama (sa sukol o bilang) ta nakakalabí, pahingusto na labi pa sa dapat; patabad (Cat.).

exsequor, exsequi, exsecutus sum,²¹² magtugis, mag-ugid; maglamag (magbokod, Cat.) tanganing makamit o maabot (pursue).

F

famulus (-i), sorogoon, nasasangkoban, nasasakopan.

festinanter, festinantius, festinissime, masigkat.

fiducialiter, fiducialius, fiducialissime, masarig, may-kusog-boot.

fulgor, fulgoris, banaag, kaliwanagan.

G

Gebenna, -ae (Bik.: *impierno, kabâban*),²¹³ sa Biblia, an Gehenna iyo an kabâban sa solnopan asin ilawod kan Jerusalem kun saen an mga aki pigsacrificio ki Moloch, asin kun saen ngapit mga ramog asin hawak (nin tawo) sinurulo. Sa bagong tipan, tinutukoy kaini an paghatol kan Diós asin an padusa sa mga masombikal (*i.e.*, impierno).

gloria (-ae), kamurawayan; kun ipinapanongod sa Diós, ini an kadakulaan na gikan sa kaladman nin pagka-diós, laen man sa *laus* (-dis), pag-omaw, na gikan sa tawo (kaya gikan sa luwas) huli kan saiyang pagmidbid sa kadakulaan (karahayan) kan Diós.

H

²⁰⁶ μωρόν, mōron (Gk); *stultum* (-i) sa 1 Cor 1,25.

²⁰⁷ λῆρος, lēros sa Lc 24,11. Cf. Evangelio, Vigilia Pascual, Taon C..

²⁰⁸ Mt 6,12; 19,27; Mk 10,28; Lc 11,4. Cf. Ama Niamò, Domingo XVII « kan Taon ».

²⁰⁹ Εὐδοκίας, *eudokias* sa Lc 2,14: Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας. Sa Latin: bonae voluntatis (Vul.), may marahay na boot.

²¹⁰ ὑψίστοις, *hypsistois* (Gk.), altissimis (Vul.), sa Lc 2,14: “Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας.”

²¹¹ Cf. Pamibi sa mga Dolot, Cuaresma II-Sabado.

²¹² Cf. Colecta, Semana XXXIV.

²¹³ גֵּהֶנְנָה, *Gē-Hinnōm* (Heb.), *e.g.*, sa Jos 15,8; Jer 7,31; 19,2-6. Γέεννα, *Géenna* (Gk.); *gehenna, gehennae* (Vul.) sa Mk 9,43-48; Mt 5,22; 5,29-30; Lc 12,5; San 3,6.

hostia (-ae), a) victima nin sacrificio na dinodolot bilang atang, kaya “*Banal na Hostia*” na sinasambit sa Pamibi sa Eucaristia (n. 92); b) tinapay na mayong levadura na kino-consagra sa Santa Misa, nagigin “Hawak ni Cristo”. –Hilingon man an *Tinotong-na-atang* sa ibaba.

hypsisistis (*excelsis, altissimis*),²¹⁴ kaitaas-taasan, kaitaas-taasi, pinaka-itaas.

I

ianua (-ae), tatâ, agihan palaog o paluwas.

idoneus (-a, -um), maninigo, bagay, sukat.

illaesus (-a, -um), daing-digta

imploro, implorare, imploravi, imploratus (-a, -um), magngayo-ngayo, maghagad nin tabang, maki-maherak.;

inania (-ae) or *stultum* (-i); *deliramentum* (-i),²¹⁵ kalokohan, kabuahan, karongawan.

incursio (-onis), paglusob, pangonlabot (pakilabot); paki-alam (Tag.)

inebrio, inebriare, inebriavi, inebriatus (-a, -um), mahimahaan (mahalecan pahà), maburat, maboyong (Cat.)

iniquus (-a, -um), tampalasan, bakong-matanos.

insero, inserere, inserui, insertus, magtalanhok, isingit, magtanom, isûsô.

insurgo, insurgere, insurrexi, insurrectus (-a, -um), magbangon sa paglaban; magsulang, magsirang

integer, integra -um, kalubosan, kabilogan.

intentus (-a -um), ma-orop.

invoco, invocare, invocavi, invocatus (-a, -um), mag-arang, mangapodan sa paghagad.

iugiter, padagos.

iugum (-i),²¹⁶ sakal, gabat na papasanon.

ius, iuris, kadapatan, karapatan (Tag.)

L

largio, largire, largivi, largitus (-a, -um), magwaras, saganang magtao.

laqueus (-i), paghipà, patibong.

laus, laudis, pag-omaw, pagtao nin pag-oyon.

lumen, luminis, liwanag.

lux, lucis, ilaw.

M

maiestas (-atis), kadakulaan.

malum (מַלְאכָה, rā),²¹⁷ kapahamakan; maraot.

mel, mellis, dugos nin anira.

munus, mundare, mundavi, mundatus (-a, -um), maglinig.

munimen, muniminis, sagang, kalasag.

munus, muneris, atang; katongdan (gibo susog sa katongdan).

N

necessarius (-a, -um), kaipuhan, dai malikayan.

O

oblatio (-onis), dolot.

obnoxius (-a, -um), may-salà, maratakan (liable, guilty).

oro, orare, oravi, oratus (-a, -um), magpamibi, maghagad; magsamba.

²¹⁴ ὑψίστοις, *hypsisistis* sa Lc 2,14: “Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας.”

²¹⁵ λῆρος, *lēros* sa Lc 24,11. Cf. Evangelio, Vigilia Pascual, Taon C.

²¹⁶ ζυγός *zygos* sa Mt 11,30.

²¹⁷ Cf. Is 45,7 (Enot na Babasahon, Adviento III-Miercoles).

orior, oriri, ortus sum (orta est),²¹⁸ nagsupang, nagluwas sa pagbutwâ, luway-luway maghale o maggikan sa pinag-halean na ini lubos ng mahiling.

P

parco, parvere, parsi, parsus (-a, -um); parco, parvere, peperi, parsus (-a, -um), magpangilin (ipangilin), magpalusot, magpalaen, magpugol sa paggibo

parumper (פָּרֻמֶּר, re-ḡa),²¹⁹ padalian (sa halipot na panahon).

pasco, pascere, pavi, pastus (-a, -um), magpakakan sa pag-ataman (magtao nin kakanon), magpabasog.

patibulum (-i),²²⁰ sakal, pabalagbag na tabla kan cruz, gabat na papasanon.

pator, pati, passus sum, magtugot, magtagal, magsakit.

peto, petere, petivi, petitus (x), maghagad, magmâwot, makilimos.

pietas, pietatis, kabootan, karahayan.

precor, precari, precatus sum (x), mangadyi

praeclarus (-a, -um), malinawon, mahalaga

praedico, praedicare, praedicavi, praedicatus (-a, -um), magbalangibog, magharubay.

praedico, praedicere, praedixi, praedictus (-a, -um), magbantulin, pangenotan sa magsabi (o mahiling).

prae-figuro, figurare, figuravi, figuratus (-a, -um), magpa-anino, magpangenot.

praesto, praestare, praestiti, praestitus (-a, -um), magtao, magwaras.

primitia (-ae), tinagba.

propensius (-a, -um), ma-orop, ma-igot.

Q

quaero (quaesumus) quaerere, quaesivi, quaesitus (-a, -um), magpamibi, namimibi kami (mag-ogid, magsiyasat).

quiesco, quiescere, quievi, quietus, magtoninong, magpa-hingalô.

R

radio, radiare, radiavi, radiatus, maglakop an liwanag, magbanaag.

rego, regere, rexi, rectus (-a, -um), maghade, mamahala (magpamahala).

remedium (-i), bulong, kaginhawahan.

respicio, respicere, respexi, respectus (-a, -um), magsalingoy, balikan an naka-agi.

rigatus, -a, -um,²²¹ binaribí, sinagom nin tubig, binobô; *cruere rigatus*, sinagom o binobô kan dugo.

rogo, rogare, rogavi, rogatus (-a, -um) (x), maghagad, magpamibi.

rumpo (cur-), rumpere, rupi, ruptus (-a, -um), raoton, rompagon, ratakon.

S

sacrificium (-i), sacrificio.

saltem, dawa..sana, lang.

scutum (-), kalasag, sagang.

semper, danay, dayaday.

²¹⁸ תָּשׁ-מִי-אֵלֶּיךָ *taš-mî-ah* (Heb.); *orior, ori, oritus sum* or *orior, oriri, ortus sum* (Vul.), *oriatur* sa Is 45,8. Cf. Antifona sa Paglaog, Domingo IV Adviento.

²¹⁹ Cf. Is. 54,8; Enot na Babasahon, Adviento III-Jueves.

²²⁰ *Crucis patibulum (-i)* sa Colecta, Miercoles Santo. Cf. σταυρὸν, *stauron* (acc.) sa Mt.27,31-33; Mk 15,20-22; Lc

23,26-32, and Jn 19,16-18; σταυροῦ, *staurou* (gen.) sa Jn 19,19.

²²¹ Cf. Colecta, San Carlos Lwanga asin Pag-Iriba, Mga Martires (Junio 3).

similis, simile, similior (-or, -us)²²² ; *simillimus* (-a -um), kabaing, kaagid, sugad « *similem in forma (substantia) nostris* » .

similitudo (-dinis), pagkabaing, pagka-agid.

sincerus (-a, -um), totoo, sa-boót, rogaring na boót.

splendor (-oris), banaag

sponsus (-i), esposo,²²³ sinublián sa Español na an boot sabihon *agom na lalaki*; sa Pamibi nin Eucaristía, si San Jose inaapod na *esposo* ni Maria, embes na *agom* ni María. An *esposo* katumbas kan Latin na *sponsus* (agom na lalaki) na iyo an tataramon na gamit sa *editio typica tertia* kan *Missale Romanum*. Mantang an “agom” puedeng lalaki o babae. Kun lalaki, an katumbas kaini sa Latin iyo an *vir* (*vir*), na iyo an titulo ni San Jose na an fiesta sine-celebrar tuyong Marzo 19, kaya, “*San Jose, Agom ni Maria*” (St. Joseph, Husband of Mary). Sa Latin, an *sponsus* tukoy an agom na lalaki sa contexto nin pag-aragoman, kaya sa Ingles an katumbas kaini bako sanang “husband” kundi man an “groom”. Mantang an *vir*, tukoy kaini an siisay man na lalaking adulto, kaiba na diyan an agom na lalaki, o sarong lalaki na may paninindogan sa saiyang tataramon (*man of honor*), midbid sa saiyang isog-boot, asin kahalangkawan nin pangaran o katongdan sa sociedad. Kaya may pagkaka-iba an *sponsus* sa *vir*, sa Bikol ini pinapahayag sa pagkaka-iba kan *esposo* sa *agom* (na lalaki).

subreptio (-onis), pagdayà, paghâbon.

supplico, supplicare, supplicavi, supplicatus (-a, -um) (x), makimaherak.

T

tentatio, -onis (πειράσμός, peirásmós; πειρασμόν, peirasmon),²²⁴ sugot, pagbalô.

tollo, tollere, sustuli, sublatus (-a, -um), magpara.

trado, tradere, tradidi, traditus (-a, -um), magpaubaya, isukò, magpaniwala, magpasaluib

tribuo, tribuere, tribui, tributus, magwaras, magtao, magtagama (divide, assign; present; grant, allot, bestow, attribute).

tueor, tueri, tuitus sum, magbantay.

U

urgeo, urgere, ursi, maghurrot.

V

vegeto, vegetare, vegetavi, vegetatus, magtao nin pakina-bang (past. part., nakinabang, pinakinabangan); magpakusog (invigorate, impart energy to).

vetustas (-atis), daan na pagkabuhay; halawig na pangyayari.

virtus (-tis),²²⁵ kusog, kapangyarihan, kabagsikan (bagsik).

²²² Cf. “...in forma nostrî” sa Sabado, Mga Aldaw sa Panahon kan Pasko kan Pagkamundag; “...in substantia nostræ carnis...simile...” sa Colecta II, Domingo Paka ika-6 kan Enero, Pagbonyag kan Kagurangnan.

²²³ *Sponsus, sponsi* (Lat.) in reference to St. Joseph in the Eucharistic Prayers; differentiated from *vir, viri* (Lat.), lalaki na agom nin babae (husband).

²²⁴ Mt 6,13; Lc 11,4.

²²⁵ δύναμις, *dynamis* (Gk.); cf. Kap 12,10 sa Antifona sa Paglaog, Pascua V – Martes.

III MGA SINUBLÍAN NA TATARAMON/IDEA SA HEBREO, GRIEGO, ASIN LATIN NA GAMIT SA BIBLIA ASIN LITURGIA

A

Akì kan Tawo,²²⁶ (Gk.: ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *ho huios tou anthrōpou*, Vul: *Filius hominis*, Eng: *Son of Man*). Sarô sa mga titulo na ginagamit ni Jesus sa pagpamidbid o pagtukoy sa sadiri. Gikan sa Hebreo na nagpapamidbid nin tawo (cf. Sal. 8,4; Ezek. 2,1). Nin huli ta ginagamit man ini sa Dan. 7:13, nagpapahayag man ini nin pagka-diós. Kaya an titulo pagsarô kan pagkatawo asin pagka-Diós ni Jesus. Dai ini ginagamit kan mga Rabbi, kaya mayo ini nin kahulugan na pan-politica o pan-militar.

Allelúia/Hallelúia,²²⁷ (Heb.: הַלְלֵיָהּ, *hallelujah*; Gk.: ἀλληλουῖα, *hallelouïa*), duwang tataramon sa Hebreo na pigsumpay: “Hallelu” (הַלְלֵיָהּ), boot sabihon “pag-omawon” o “pag-omaw” asin “Yah” (יְהוָה), pinalípót na ngaran kan Dios, an inaapod na tetragrammaton YHWH (יהוה). Kaya an boot sabihon kan hallelúia “Pag-omawon an Diós!” o “Pag-omaw sa Diós!”

Amen (Heb.: אָמֵן, *āmēn*; Gk.: ἀμήν, *amēn*),²²⁸ sarong tataramon nin pag-oyon o pag-ako. Ginagamit sa pagtapos nin mga pangadyi o pamibi na an boot sabihon “iyo man nanggad” o “auot pa” o “auot pa man lugod”.

C

Cabellería,²²⁹ (Tag.: *kabayanihan*), mga parakabayò na makusog an boot, may dangal asin paggalang sa mga maluluya.

Cebada (ngaran na científico: *hordeum vulgare*, sa Ingles *barley*),²³⁰ sarong *cereal* na tipasi na kaayon sa familia nin mga doot, gamit sa kakanon arog baga kan tinapay, pambahog sa hayop, asin ginigikanan nin malta sa pagtimpla. Ini bilog na tipasi na mayaman sa hibla (fiber) asin iba pang mga nakakapakusog sa hawak.

Cepo (Esp.),²³¹ pálo o paló, hariging kahoy, sungó; pálo, hawak kan dakula nang kahoy (*yagis*, kun sadit pa); nagigin paló kun ginigibong harigi (cf., paló).

Cordero kan Dios,²³² (Lat: *Agnus Dei*; Gk.: Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, *Amnòs tou Theoû*). An apodon na “Cordero kan Dios” nanganga-hulugan na an Dios tinugotan si Jesus na gadanon na kaagid sa karnero para sa kasalan nin katawohan tanganing mabuhay sagkod pa man. An kadaklan na pagsambit kan “cordero” sa Lumang Tipan pigtutukdo an sacrificio (85 sa 96 na pagsambit). Bilang sarong nasyon, pinonan kan Israel an saindang kasaysayan sa pagpahid kan dugo kan karnero sa harigi asin biga kan mga pintoan kan saindang mga harong.

Cuartel,²³³ baraka, tinitiriponan (halimbawa nin mga soldados).

D

Dominaciones,²³⁴ an Dominaciones, saro sa mga coro nin mga angeles, sa langitnon na paharalangkawan

²²⁶ Cf. Mt 16,27; Υἱὸν (acc.) τοῦ ἀνθρώπου, *Huion tou anthrōpou* sa Mga Gibo 7,56. Cf. Enot na Babasahon, Pascua III-Martes.

²²⁷ E.g. Sal 104-106; Tob 13,17; 3 Mac 7,13; Kap 19,1–6.

²²⁸ E.g., Sal 41,13; 72,19; 89,52; Num 5,22; Neh 8,6; Is 65,16; 1 Chron 16,36.

²²⁹ רֶכֶב *re·chev* (Heb.), *currus, currus* (Vul.), *currus* sa 2 Had 12, Enot na Babasahon (II), Miercoles, Semana XI « kan Taon ».

²³⁰ κρίθινος/κρίθινοι (nom), κρίθινων (gen. pl.), *krithinōn* (Gk.); *hordiacius* (-ia, -ium) (Vul.), *panibus hordiaciis* sa Jn 6,13.

²³¹ ξύλον, *xylon* (Gk.); *lignum, ligni* (Vul.), *ligno* sa Mga Gibo 16,24 (cf. Pascua VI-Martes).

²³² Jn 1,29.

²³³ παρεμβολήν, *parembolēn* (Gk.); *castra, castrae* (Vul.), *castra* sa Mga Gibo 23,10; cf. Enot na Babasahon, Pascua VII-Jueves.

²³⁴ *Dominatio, dominationis (dominationibus)* sa Mga Prefacio sa Panahon nin Adviento.

(heavenly hierarchy) na sinasambit sa prefacio kaiba nin iba pang mga coro nin mga angeles asin arcangeles, mga *Tronos*, asin *Potestades*, bilang kaayon sa mga langitnon na coro na nag-oomaw sa Diós. Kaayon sinda sa ika-anom na coro, na an katongdan an pag-ayos kan mga gibo kan mga angeles na hababa an ranggo, asin ipinapaabot sinda an mga tugon kan Diós. Sinda an pinakahalangkaw na coro sa ika-duwang triad asin an ika-anom na gabos-gabos ng mga angeles.

E

Extasis (ἐκστάσει, *ekstasei*),²³⁵ kawâran-malay o pagkatulalâ, pagkamanghâ (Tag.), sa Ingles, *trance*.

F

Fariseo (*Fariseos*),²³⁶ kaayong sa sarong ancianong secta kan mga Judío, na midbid huli sa saindang mahigpit na pagkuyog o pagsunod sa ley, nasusurat man o gikan sa tradicion. Minimidbid man kan mga Judío na siya lamang sa kabanalan ta siya sana an nakaka-otob kan gabos na kahagadan kan ley. Siya sarong kaayon kaining secta na may pagtubod sa pagkabuhay-liwat, na nagsusunod pa kan mga tradicion kan saindang mga kamagurangan dawa mayo sa Biblia. Kaya halangkaw an paghiling sinda kan mga Judío, kaya mga “pinalaen” o “sinuhay” kun kabanalan an pag-oorolayan.

G

Gebenna (Bik.: *impierno*, *kabâban*),²³⁷ sa Biblia, an Gehenna iyo an kabâban sa solnopan asin ilawod kan Jerusalem kun saen an mga aki pigsacrificio ki Moloch, asin kun saen ngapit mga ramog asin hawak (nin tawo) sinurulo. Sa bagong tipan, tinutukoy kaini an paghatol kan Diós asin an padusa sa mga masombikal.

H

Hades (Gk: ᾍδης *hadē*), An kinamumugtakan nin mga gadan, katumbas kan *Sheol* (Heb: שְׁאוֹל *šə-’ō-wl*), boot sabihon lobongan o lolobngan. Tinutukoy man kan tataramon na ini an kinamumugtakan nin *pansamantalang padusa* para sa mga mararaot bago an pinakahuring paghatol (final judgment). Boot sabihon man kaini an ika-duwang buhay (afterlife), na sakop bako sana an mga mararaot kundi man an mga marahay bago an pinakahuring paghatol. Hiligon an *Sheol*.

Hosanna,²³⁸ sa Griego, “*Hosanna*” (Ὡσαννά, *hōsanná*) sarong *interjection*, boot sabihon “ligtasan, nag-ngangayo-ngayo kami saimo” o “pakiligtasan”. Katumbas ini kan Hebreo “*bosbi’a na*” (הוֹשִׁיעָה נָא)²³⁹, boot sabihon, “*pakilitas, ako nag-aarang*”. An Griegong tataramon ginagamit sa mga evangelio sa Bagong Tipan, orog na sa mga osipon kan mapang-ganang paglaog ni Jesus sa Jerusalem. Alagad sa pagkakataon na ini, an tataramon sarong pagkurahaw nin pag-omaw asin pagsamba-pagmidbid na si Jesus an Mesías.

Hostia, may duwang kahulugan an tataramon na ini kun ginagamit sa liturgia: a) tinapay na mayong levadura na kino-consagra sa Santa Misa tanging magin “Hawak ni Cristo”²⁴⁰; b) victima na sina-sacrificio.²⁴¹

K

Kapanabonan kan mga panahom (Lat: [per omnia] *saecula saeculorum*). An ekspresion na ini na may formang “superlative genetive” ginagamit sa pagtapos kan mga pangadyion asin litanía, na nangangahulugan na panahon na nagdadanay, panahon na dai masukol nin ano man na pangsukol. Sa *Colecta* kan Santa

²³⁵ Cf. Mga Gibo 11,15; Enot na Babasahon, Pascua IV – Lunes.

²³⁶ Gk.: Φαρισαῖος, *Pharisaïos*; Ara.: פְּרִישָׁא *Pərīšā* (sing) o פְּרִישָׁיָא *Pərīšayā* (pl.), boot sabihon “pinalaen” o “sinuhay”; agid sa Hebreo: פְּרוּשׁ *Pārūš*, פְּרוּשִׁים *Pərūšim*. E.g. sa Mt 23,2; 16,6; Jn 3,1; Mga Gibo 23,6.

²³⁷ גֵּיַה הִנּוֹם, *Gē-Hinnōm* (Heb.), e.g., sa Jos 15,8; Jer 7,31; 19,2-6. Γέεννα, *Géenna* (Gk.); *gebenna*, *gehennae* (Vul.) sa Mk 9,43–48; Mt 5,22; 5,29–30; Lc 12,5; San 3,6.

²³⁸ Cf. Jn 12,13. Sa liturgia, an *Hosanna* ginagamit sa awit kan mga angel na inaawit pakatapos kan Prefacio.

²³⁹ Cf. Salmo 118,25.

²⁴⁰ Cf. Rubrica sa pagbayaw kan tinapay sa mga Pamibi nin Eucaristia.

²⁴¹ Cf. Pamibi sa Eucaristia I, no. 92: “...*hostiang dalisay, hostiang banal, hostiang daing-digta...*”; Pamibi sa Pagdolot, Pascua III – Viernes.

Misa, sinasabi digdi na mayong panahon na pwedeng isipon o sabihon na si Cristo bakong buhay, o na siya bakong hade, ni panahon na siya bakong Diós, nin huli ta siya “nabubuhay asin naghade, ta siya (tunay asin totoong) Diós, sa *gabos* na kapanahonan kan mga panahon.” Kaya ining formula mapapadapit ki Cristo na danay na *buhay*, danay na *hade*, asin danay na *Diós* (laban sa Arianismo na nagtukdô na si Cristo tawo sana asin bakong Diós)—sa *gabos* na kapanahonan kan mga panahon.²⁴²

Karahayan-boot,²⁴³ sa Hebreo, *chesed* (חֶסֶד) na boot sabihon sa Ingles *loving-kindness, mercy, o steadfast love*. An pagkamoot na siring, labi pa sa simpleng “kabootan” asin sangkob an nagdadanay asin maimbod na pagkamoot kan Diós sa katawohan. Kaya pwedeng sabihon na an pagkamoot na ini pinararom o pina-odók pa nin pagkadayupot o pagka-maimbod, mayong karibay o patugmadan na mga kahagadan orog na sa pakikipag-tipan. Siring kaini an *karahayan-boot* na ipinamate ni Ruth ki Noemi, orog na kan maghabô siyang bayaan asin rayoan si Noemi, dawa ngani nagadan na an saiyang agom na aki ni Noemi. Enot ng namatean ni Noemi an karahayan-boot ni Ruth kan ini asin saro pang manugang saiyang sinabihan: “*Magpuli na kamo, lambang saro sa harong kan saiyang ina. Marbayan kamo nin boot kan Kagurangnan siring na an mga nagadan asin ako minarbayan nindo nin boot.*”²⁴⁴ Orog pang namatean ni Noemi an siring na *karahayan-boot* kan siya sinabihan ni Ruth: “*Dai mo ako pagpiriton na bayaan taka asin mapuli suway saimo. Saen ka man magduman, duman man ako; saen ka man makidagos, duman man ak makikidagos.*”²⁴⁵

Kerubin,²⁴⁶ Sa Biblia, an mga Kerubin (o Kerunes) pinapamidbid na mapangyari, mga langitnon na

linalang na may pakpak, na igwa nin mga katangian nin tawo, hayop, o agid sa gamgam (cf. Kap. 4,6-8). Sinda an nagbabantay kan mga banal na lugar, arog baga kan Jardin kan Eden, kan Arco nin Tipan. Kaiba sinda nin mga *Serafin* asin *Ofanin*,²⁴⁷ na minimidbid sa saindang labi-labing pag-omaw asin pagsamba sa Diós huli kan saiyang kadakulaan, nag-aawit kan inaapod na *Trisagion* (*Banal, Banal, Banal*) na nagtatapos kan Prefacio bago an Pamibi sa Eucaristia sa liturgia. An *Ofanin* dai sinasambit sa liturgia. —Hilingon man an *Serafin* sa ibaba.

L

Ladano,²⁴⁸ lana nin mira (ginagamit na pambulong).

Libasion,²⁴⁹ dolot na inomon.

M

Misterio Pascual,²⁵⁰ Iyo ini an kabilogan kan ginibo ni Jesus sa pagtubos sa katawohan sa kasalan asin kagadanan: an saiyang pasion/pagsakit, an saiyang pagkagadan, an saiyang pagbangon-liwat sa mga gadan, asin an saiyang pagbalik o pagsakat sa kalangitan so too kan saiyang Amâ. Ini an yaon sa tahaw kan pagtubod Cristiano, na nagpapahayag kan plano kan Diós sa paglitas asin panuga nin bagong buhay. An Misterio Pascual sine-celebrar sa liturgia, orog na sa panahon kan Semana Santa asin Pascua kan agkabuhay-liwat, asin ginigiromdom sa celebracion kan banal na Eucaristia.

P

Pamanggi kan Cordero (Gk: γάμος τοῦ Ἀρνίου, *gamos tou Arnion*);²⁵¹ Lat: “Beati qui ad coenam nuptiarum Agni vocati sunt.” An “Pamanggi kan Cordero” na

²⁴² Cf. CATHOLIC NEWS AGENCY (CNA), *English Bishops Adjust Liturgical Translation, Following Vatican Concern* (<https://adoremus.org/2021/01/english-bishops-adjust-liturgical-translation-following-vatican-concern/>).

²⁴³ Cf. Ruth 1,8; 2,20, & 3,10; Sal 89,2.

²⁴⁴ חֶסֶד *he-seḏ* sa Ruth 1,8:

²⁴⁵ Ruth 1,16-17.

²⁴⁶ הַכְרֻבִּים *hak-ka-ru-him* sa Gen 3,24; כְּרוּבִים *ka-ri-him* sa Eze 41,18. Cf. כְּרוּב *ka-riḥ* sa Sal 18,10.

²⁴⁷ אוֹפָנִים *ophanim*, sa Lumang Tipan, inaapod man na auphanim o ofanim, asin kun beses galgalim (גִּלְגָּלִים), mga

angeles na an tanda iyo an gulong na may matá. Tinutukoy sinda sa vision nin kalesa ni Profeta Ezekiel (cf. 1,15-21). Minimidbid man sinda na nagbabantay sa Trono kan Diós.

²⁴⁸ וָלֹט *wā-lōṭ* (Heb.); *stacte, stactes* (Vul.), *stacten* sa Gen. 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

²⁴⁹ וָנֶסֶךְ *wā-ne-sek* (Heb.); *libamen, -inis* (Vul.), *libamen* sa Joel 2,14. Cf. Enot na Babason, Miercoles de Ceniza.

²⁵⁰ Cf. Lunes, Pascua IV – Lunes.

²⁵¹ Cf. Kap 19,7. Cf. Pag-alok as pagcomunión sa Santa Misa, no. 132 sa Pasunod-sunod sa Misa.

tinutukoy sa Kap 19,7, simbolo kan daing-tapos na pagkasarô ni Cristo asin kan saiyang simbahan, an pinakahalangkaw na pagtapos kan saiyang gaweng pagtubos asin an kapinônan kan pagkaka-sasarô na mayong kasagkoran. Ini sarong banketeng langitnon kun saen an mga paratubod kasaro si Jesus sagkod pa man sa daing sagkod na kaogmahan.

Pascua, sinubli ini sa Español na tataramon na “*Pascua*,” na gikan man sa Latin na “*Pascha*,” na masususog man sa celebracion kan mga Judío na an apod *Passover* (Heb: פֶּסַח Pesach; Ara: פֶּסַח Paskha). An celebracion na ini nagroromdom kan pagdulag kan mga Israelitas sa kaoripnan sa Egipto. Sinugo kan Dios sinda na lahidan an mga harigi kan saindang mga harong kan dugo nin karnero na isasacrificio para sa katuyohan na ini, tanging pag-agi kan “*angel nin kagadanan*” kan pinakahuring peste na pinadara kan Kagurangnan sa Egipto, lihis an saindang mga harong huli sa tanda kan dugo. Sa paaging ini nailikay man ninda sa kagadanan an saindang mga aking panganay na lalaki, mantang an mga panganay na lalaki kan mga taga-Egipto iyo an nagkagaradan. An pangyayaring ini iyo an nagtulod sa Faraon na tugotan ng patalingkason an mga Israelitas sa Egipto. Sa Misal Romano sa Bikol, an kahulugan kan *Pascua*, “*Easter*”, kaya *Pascua kan Pagkabuhay-liwat*, an celebracion kan pagtubos kan Kagurangnan kan katawohan sa kaoripnan kan kasalan. An tataramon na *Easter* gikan man sa lumang Ingles na mga tataramon na “*east*,” “*eastur*,” o “*ostara*,” boot sabihon an pagmaagahon (dawn), sirangan (east), o an panahon (season) nin tagsibol (spring), kun noarin nangyari an *crucifixion* asin *resurreccion*. Saro pang gamit kan tataramon na *Pascua* sa Misal Romano iyo na tinutukoy kaini an *cordero pascual* (sacrificial lamb): si Cristo iyo an pascua na inatang.²⁵²

Pasion, sa Latin *passio*²⁵³ (*Christi*). Sangkob kan pasion ni Cristo iyo an saiyang *pagsakit* asin *pagkagadan* sa Cruz, na centro kan teología Christiana. Boot sabihon an pagbayad nin salà (atonement), sacrificio asin pagtubos. Ini tipan-na-pagsacrificio, sarong paagi nin pagpagian-boot asin pagpa-ulì para sa

kasàlan, asin gawe na pagbabalik boot sa Diós. Kaya sinasabi sa Pamibi sa Eucaristia, “kan si Cristo pinasaluiban sagkod sa Pasion,” boot sabihon bako sanang *pagsakit*, kundi *pagsakit* na nagdara o naghangtod sa *kagadanan* sa cruz.

Pasko, sa Pilipinas, an boot sabihon kan tataramon na ini iyo an *Christmas*. Sinubli ini sa Español na tataramon na “*Pascua*” (*supra*) na gikan man sa Latin na “*Pascha*,” na masususog sa celebracion kan mga Judío na an apod *Passover* (פֶּסַח Pesach). Sa Missal Romano sa Bikol, an kahulugan kaini “*Christmas*”, kaya Pasko kan Pagkamundag (sa Español *Pascua de Navidad*).

Potestades,²⁵⁴ sa liturgia, orog na sa mga Prefacio kan Pamibi nin Eucaristia, an “potestades” asin “virtudes” iyo an mga langitnon na linalang asin an saindang mga katangian, susog sa saindang pagkaka-banggit. Tinutukoy kan “potestades” an particular na ranggo nin mga angel (halangkaw na ranggo sa langitnon na paharalangkawan (celestial hierarchy). Minimidbid sindang *mapangyari* asin bantog, sa pakikipaglaban sa maraot asin pagpasunod nin kahusayan (order); mantang an mga “virtudes” iyo an mga marhay o magayon na mga katangian o pag-uugali nin mga tawo, nin mga angel, o dawa na ngani kan Diós na nakaka-ambag sa marhay na pagkabuhay. Tinutukoy man kaini an mga marhay na gibo (gawe) kan mga angeles (o mga langitnon na linalang).

Pretorio,²⁵⁵ sa Bâgong Tipan, an pretorio iyo an oficial na residencia kan Romanong Gobernador, e.g., Poncio Pilato, kan Judea. Digdi hinatolan si Jesus ni Pilato. May beses na an apod digdi palacio.

Principados,²⁵⁶ mga namamahala o autoridad na espirtual sa kinasasakopan nin mga demonio, na laban sa kahadean kan Diós asin sa pagpalakop kan evangelio. An ngaran na ini dungan na nasasambit kaiba an mga *potestades*, mga *kapangyarihan* asin *dominaciones*, sa pagpahiling kan pasunod-sunod sa paharalangkawan nin mga espirtual na personalidad na may influencia sa kinaban, dagânon man o

²⁵² E.g., Prefacio I-V sa Pascua.

²⁵³ *Passio* (-onis), na gikan sa *patior*, *pati*, *passus sum*, na boot sabihon magsakit o magtagal. Cf. Pamibi sa Eucaristia II; Pamibi Paka-Comunion, Pascua III – Sabado; Pamibi Paka-comunion, Pascua IV - Viernes.

²⁵⁴ *Potestas*, *potestatis* sa Mga Prefacio kan mga Pamibi nin Eucaristia.

²⁵⁵ Πραιτώριον, Praitōrion sa Mc 15,16.

²⁵⁶ ἀρχὴς, archēs (Gk.); gikan sa *principor*, *principari*, *principatus sum* (Vul.), *principatum* sa Ef. 1,21; cf. Enot na Babasahon, Pagsakat sa Langit, Taon A.

espiritual. Ini an kabagsikan nin diklom na laban sa kabôtan kan Diós asin sa pagtugdas kan saiyang kahadean huli ki Jesu Cristo.

R

Rabbi,²⁵⁷ para sa mga Judío, an rabbi sarong lider na espiritual asin paratukdo mapapadapit sa religion, sarong giya sa comunidad kan mga Judío. Mahiwas an saindang kaaraman sa paagi nin maorop na pag-adal dapit sa Biblia asin Talmud.²⁵⁸ Sinda an nanganganam sa paglingkod sa religion, namamayo sa mahalagang ocasion sa pagkabuhay, asin naghuhulit mapapadapit sa ley asin sa mga kinaugalian (tradicion) kan mga Judío.

Rabboni,²⁵⁹ sarong magalang na tataramon na Aramaico na an boot sabition “maestro” o “kagurangnan”. Dawa nakaka-agid an kagulugan kan *Rabboni* sa *Rabbi*, may pagkaka-iba an duwa. An duwa iyo an apod sa mga “maestro” o mga “lider na espiritual”. Alagad an *Rabboni* mas may doon, maginalang asin personal na forma nin *Rabbi*. An *Rabbi* sarong titulo para sa kiisay man na Judíong paratukdo, alagad an *Rabboni* mas harani sa puso kaya mas may pagpadangat na pag-apod.

Resina,²⁶⁰ mapulot asin masusuloon na material na natutunaw sa tubig na garo dugos na gikan sa mga kahoy o iba pang mga tinanom; ginigibong polymer, kaya matagal, kaya nagagamit na pansulat, pampatong (Ing., coating), etc.

S

Sabbaoth,²⁶¹ mga hukbô, ginagamit sa sarong titulo kan Diós sa biblia, “Kagurangnan nin mga Hukbô”. Ini pagmidbid kan kapangyarihan kan Diós asin kan saiyang pagigin Kagsakop sa bilog na linalang, orog na sa saiyang pagigin parasurog asin pamumuno sa

mga Israelitas asin kan saindang mga hukbô. Katumbas kaini an tataramon na Hebreo “צְבָאוֹת” (*Tsebaot*), na an boot sabihon “mga hukbô” (sa Ingles *armies* o *hosts*). An “YHWH Sabaoth” (Yahweh Sabaoth) sarong paagi sa pagmidbid na an Diós Kagurangnan kan gabos na langitnon asin dagânon na kabagsikan, asin Siya an parasurog kan mga Israelitas. Sa Griego an Σαβαώθ (*Sabaoth*)²⁶² iyo man mismo an kahulugan.

Saduceo (*Saduceos*),²⁶³ mga kaayon sa sarong secta nin mga Judío kan panahon ni Cristo na dai nagtutubod sa pagkabuhay-liwat, sa mga espiritu (na dai nahihiling), asin habo magkuyog sa mga tradicion na osipon sana, kaya minasunod sa mga nakasurat sana na ley. Kaya dai sinda nagtutubod sa mga doctrina na dai nakasurat sa ley, arog baga, maliban sa pagkabuhay-liwat, sa pagbalos (padusa) man o venganza sa ika-duwang buhay, asin sa mga angeles na minimidbid na mga espiritu.

Sanbedrin,²⁶⁴ sarong tataramon na Hebreo סְנֵדְרִין (*sanhedrin*) na an apod man sa Griego συνέδριο (*sunedrio*), boot sabihon *concilio* o *pagtiripon*. Sa Biblia, an *Sanbedrin* iyo an pinakahalangkaw na judicial, legislativo, asin pan-religion na Concilio kan mga Judío na may 71 na kaayon. Saro ining poderosong grupo na may kapangyarihan na sakop an mga bagay na civil asin pang-religion kan panahon ni Jesus asin kan enot na mga taon kan Cristianismo.

Serafin (*serafines*),²⁶⁵ An mga *Serafin* iyo an may pinakahalangkaw na rango sa paharalangkawan kan sa mga angeles (angelic hierarchy). Sinasambit sinda orog na sa Libro ni Profeta Isaías. Midbid sindang igwa nin anom na pakpak asin huli sa saindang dayupot na pagkamoot sa Diós asin pag-omaw sa saiyang kabanalan asin kadakulaan. Duwa sa saindang pakpak ginagamit sa pagtahob kan

²⁵⁷ Ραββί, *Rhabbi* (Gk.). Cf. Mt 23,2,7; Jn 9,2; 6,5; Mc 9,5.

²⁵⁸ An *Talmud*, laen sa Biblia, sarong pagtipon (collección) kan mga ancianong katukdoan mapapadapit sa ley asin teologia kan mga Judío.

²⁵⁹ Ραββουνι, *Rabbouni* (Gk.); *rabboni* sa Vulgata (Jn 20,16); cf. Evangelio, Domingo kan Pascua.

²⁶⁰ רֶשֶׁתׁ u-šə-rî (Heb.); *resina*, -ae (Vul.), *resinam* sa Gen. 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

²⁶¹ Cf. 1 Samuel 17,45. Sa liturgia, katumbas kan Sabbaoth an Bikol na “Diós nin mga hukbô” na yaon sa awit na Hosanna pakatapos kan Prefacio.

²⁶² Cf. Rom 9,29 asin Snt 5,4.

²⁶³ Heb.: צְדֻקִים *Tzeduqim*; Gk.: Σαδδου καὶοι, *Saddon kaioi*; Vul.: *sadduceos*. Cf. Mt 3,7; 22,23; Mc 12,18; Lc 20,27; Mga Gibo 4,1; 5,17; 23,6.

²⁶⁴ Heb.: סְנֵדְרִין *sanhedrin*; Gk.: συνέδριο, *sunedrio*. Cf. Mga Gibo 4,15 & 5,27, Enot na Babasahon, Sabado sa Octava kan Pascua; Enot na Babasahon, Domingo III – Pascua kan Pagkabuhay-liwat.

²⁶⁵ שֵׁרָפִים šə-rā-pīm (Heb.) sa Is 6,2; חַשְׁרָפִים *has-šə-rā-pīm* sa Is 6,6; hilingon man an Is 14,29 & Is 30,6; *seraphin* (Vul.). Cf. Mga Prefacio.

saindang lalawgon asin bitis, asin an duwa ginagamit sa paglayog. Kaiba ninda an mga *Kerubin*²⁶⁶ asin mga *Ofanin*²⁶⁷ sa kahalangkawan, bantog sa saindang pagawit kan inaapod na *Trisagion* (*Banal, Banal, Banal*), na iyo an nagtatapos kan mga Prefacio bago an Pamibi sa Eucaristia sa Liturgia. Sa tradicion kan Cristianismo igwa nin pitong serafines, na inaapod man na pitong Arcangeles, sarong grupo nin mga mapangyaring langitnon na linalang. Kaiba digdi sinda *Michael, Gabriel, Raphael, Uriel, Raguel, Remiel*, asin *Zerachiel*. –Hilingon man an *Kerubin* (o *Kerubines*) sa itaas.

*Shekel*²⁶⁸ bilang (sukol) nin timbang sa Israel; ini an apod sa moneda kan Israel, arog kan *piso* sa Pilipinas o *dollar* sa America.

*Sheol*²⁶⁹ sa Lumang Tipan, *Sheol* an apod sa “*kina-mumugtakan nin mga gadan*”, o eerokan nin mga nagadan, kaya nangangahulugan man na lobongan (lolobngan), o kalot. Sa Vulgata, inapod ini ni San Geronimo na “*infierno*” kaya nangangahulugan man na “*kamugtakan nin padusa*” na kun apodon sa Ingles “*hell*”. An tataramon na *Sheol* dai ginagamit sa Bagong Tipan, alagad ini may katumbas sa tataramon na Griedo, *ᾗδης* (*hadē, Hades*), boot sabihon “*kamugtakan nin padusa*” para sa mga maraot na nagadan (cf. Lc 16,23),²⁷⁰ binikol na “*infierno*” na subli sa Español.

*Sinagoga*²⁷¹ sa Biblia, an sinagoga sarong lugar na pinagsasambahan kan mga Judío, lugar man nin saindang pinagtitiiripon, kun saen sinda tinutukdoan o hinuhulitan orog na dapit sa ley; centro man kan saindang pagkabuhay bilang sarong comunidad. Sa Bagong Tipan, dakul na beses nagsungko si Jesus sa sinagoga tanganing magtukdo, magbulong, asin maki-iba (maki-ayon) sa mga kapwa Judío (Mc 1,21-28; Jn 6,25-71).²⁷² An sinagoga pwedeng: *a*) si mga tawo

mismong nagtitiiripon (Snt 2,2), o *b*) si lugar mismong pinagtitiiriponan (Lc 7,5).

T

Tinotong-na-atang (*holocausto*), katumbas kan tataramon na Hebreo *זֶבַח* (*olah*),²⁷³ siring man kan Griegong *ὁλόκαυστος* (*holokaustos*),²⁷⁴ asin kan Latin na *holocaustum* (*-i*). Sa Biblia asin sa Liturgia, an boot sabihon kaini iyo an sarong hayop (*e.g.*, karnero) na lubos na sinusulô sa altar sagkod na ini matotong, sarong sacrificio na dinodolot bilang atang sa Diós. Minimidbid ining pinakahalangkaw na sacrificio, na lubos na idinudsay sa Diós, mayo nin tadâ para sa mga padi asin para sa nagdodolot–gabos para sa Diós.

*Tragacanto*²⁷⁵ sa Hebreo *nəkot* boot sabihon mga pampanamit (Ing., *spices*) sa kakanon.

*Tronos*²⁷⁶ an Tronos saro sa mga coro nin mga angeles na sinasambit sa prefacio kaiba nin iba pang mga coro nin mga angeles asin arcangeles, mga *Dominaciones*, asin *Potestades*, bilang kaayon sa mga langitnon na coro na nag-oomaw sa Diós. Sinda an ika-pitong coro na pinapanindogan an kapangyarihan asin autoridad kan Diós, na nauugnay sa trono kan Dios. Sinda mga linalang nin katoninongan asin pagpasakop, na sinasangkayan kan Dios, siring sa karwahe kan Dios.

V

*Virtudes*²⁷⁷ sa liturgia, orog na sa mga Prefacio kan Pamibi nin Eucaristia, an mga “*virtudes*” asin an mga “*potestades*” iyo an mga langitnon na linalang asin an saindang mga katangian, susog sa saindang pagkaka-banggit. An mga “*virtudes*” iyo an mga *marhay* o magayon *na mga katangian* o *pag-uugali* nin

²⁶⁶ כְּרֻבִּים, *ka-ri-bîm*, hilingon sa itaas.

²⁶⁷ אוֹפַנִּים, *Ophanim*, hilingon sa itaas an mapapadapit sa *Kerubin*.

²⁶⁸ שֶׁקֶל *shekel* (Heb.); cf. 2 Kings 5,5, Enot na Babasahon, Cuaresma II-Lunes.

²⁶⁹ שְׁאוֹל *śā-’ō-wl* (Heb.); *infernus, inferni* (Vul.), *inferno* sa Sal 30,4. Cf. Sal 88,3.5; 6,5; 16,10; 139,8. Sa liturgia, sinasambit ini halimbawa sa Salmo paka Ika-apat na Babasahon, Vigilia Pascual; Salmo, Domingo III – Pascua kan Pagkabuhay-Liwat.

²⁷⁰ Cf. Mga Gibo 2,27.31. An kahulugan kan *ᾗδης* (*hadē, Hades*) digdi iyo an “*pagbabâ sa kagadanan*” o an

“*kagadanan*” mismo. Cf. Mt 11,23; Mt 16,18; Lc 10,15; Kap 1,18; 6,8; 20,13.

²⁷¹ Halimbawa: συναγωγὰς, *synagōgas* sa Mga Gibo 9,2.

²⁷² Cf. Lc 4,16; 13,10-17; Mc 3,1-6.

²⁷³ Cf. Lev. 1,3-16.

²⁷⁴ Cf. Hebrews 10,6-8.

²⁷⁵ נֶחֱמֶה *nə-kōt* (Heb.); *aroma, aromatis* (Vul.), *aromata* sa Gen 37,25; cf. Enot na Babasahon, Cuaresma II-Viernes.

²⁷⁶ *Thronus, throni* (*thronis*) sa Mga Prefacio sa Panahon nin Adviento.

²⁷⁷ *virtus, virtutis* sa Mga Prefacio kan mga Pamibi nin Eucaristia.

mga tawo, nin mga angel, o dawa na ngani kan Diós na nakaka-ambag sa marhay na pagkabuhay. Tinutukoy man kaini an mga marhay na gibo (gawe) kan mga angeles (o mga langitnon na linalang). An mga “potestades” iyo an particular na ranggo nin mga angel (halangkaw na ranggo sa langitnon na paharalangkawan (celestial hierarchy). Minimidbid sindang mapangyari asin bantog, sa pakikipaglaban sa maraot asin pagpasunod nin kahusayan (order).

Z

Zi'ón (*Sion*),²⁷⁸ *a*) bulod sa Jerusalem kun saen itinugdok an Ciudad ni David; *b*) an kuta (pina-orog kakusog na lugar (fortress, citadel) sa ancianong Jerusalem; *c*) Jerusalem; *d*) mga Judío o an saindang religiún. Sa Cristianong pag-isip (kaisipan), *Zi'on* an apod sa “langitnon na ciudad” o an “kahadean nin langit”.

²⁷⁸ צִיּוֹן *ṣî-yō-wn* (Heb.); *Sion* (Vul.), sa Is 8,18 (cf. 2 Sam 5,4; Sal 74,2. Sa Bagong Tipan: Σιών (*Siōn*), halimbawa sa Mt 21,5; Heb 12,22; Kap 14,1.

Septuagint Source:

Baruch:

<https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/septuagint/chapter.asp?book=45&page=3>

Esther:

<https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/septuagint/chapter.asp?book=20&page=4>

<https://ia804504.us.archive.org/31/items/InterlinearGreekEnglishSeptuagintOldTestamentPrint/Interlinear%20Greek-English%20Septuagint%20Old%20Testament%20-%20print.pdf>

https://vulgate.org/ot/isaiah_50.htm